

Explaining the Process of Formation, Expansion, and Spatial Relations of Tehran's Peri-Urban Areas: A Grounded Theory

Review Article

Somayeh Ahani^{1*}, Hashem Dadashpoor²

1- Urban and Regional Planning Department, Faculty of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

2- Urban and Regional Planning Department, Faculty of Arts and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2024-11-06

Revised: 2024-12-21

Accepted: 2024-12-21

Keywords

Peri-Urbanization

Peri-Urban Areas

Spatial Relations

Spatial Structure

Sprawl

Tehran Metropolitan Area

ABSTRACT

Introduction

Peri-urbanization is a spatial phenomenon that has been increasingly at the apex of urban and regional studies over the last two decades, and its various dimensions have been analyzed at a broader level. The totality of this phenomenon is conceivable in a rapidly growing metropolitan region. Still, the key question is, in this assumed totality, where is the place of the peri-urban area? (Sahana et al., 2024).

The process of formation, expansion, and spatial relations of peri-urban areas around the world, influenced by the population flows, can be explained by a trend towards a tendency to or escape from the city:

- The tendency to the city is a process that attracts different groups of people to the central core. People choose to emigrate because they have been attracted to the tangible and expected attractions of the city over the long run, which promises them better economic opportunities. The migration destination is essentially from the rural to urban areas, and the immigrants are mainly poor people from rural areas or temporary immigrant residents (including young and educated people) who are looking for work. In the early years of their migration, immigrants are not able to enter the metropolitan land market and, therefore, settle in the periphery of metropolitan centers. This led to the development beyond the metropolises' boundaries and the creation of peripheral spatial territories around them, which are mainly related to the central metropolis.

- Escape from the city is a process in which people move to the outskirts. This can be attributed to the real increase in income and peri-urban transportation changes over time and in response to the socio-economic problems in the central part of the cities.

The need for such an attitude in Iran has been increasingly felt in recent years, with the rapid growth of urbanization, while, over the past decade, Tehran's peri-urban areas have been mainly studied under the umbrella of the Tehran metropolitan area and have not been specifically defined or specified. Accordingly, the main goal of the research is to systematically explain the process of formation, expansion, and spatial relationships of Tehran's peri-urban areas. An accurate answer to the above question, based on a review of scientific literature and the grounded theory approach, could be a new approach for a deeper understanding of these areas in developing countries such as Iran.

* Corresponding author: somaye.ahani@ut.ac.ir

Materials and Methods

The research methodology process has been followed in three stages: determination, analysis, and scrutinizing. In the first stage, based on the extraction of primary data and raw statements, a wide range of sources related to the peri-urban areas of Tehran were searched. This was followed by using important keywords related to the subject. In the first step, 140 related sources were extracted in the form of reputable scientific articles, scientific reports, book summaries, theses, and conference papers. In the second step, in terms of comprehensive review, a 30-year period (1994-2002), (2003-2011), (2012-2024) was the basis of the study structure. Accordingly, 102 sources in this period were obtained from a total of 140 sources. In the third step, the text of the selected sources was carefully examined in terms of addressing the process of formation, expansion, and spatial relations of the peri-urban areas of Tehran in order to extract sources related to the objective. Therefore, 85 sources were selected for the final study as the statistical population of this study.

In the second stage, were carried out information extraction, classification, and coding.

In the first step, open coding was followed, and the text of the selected sources was examined, conceptualized, and categorized in detail, line by line. Then, based on similarities, conceptual connections, and common features between the open identifiers, initial categories were determined. In the second step, axial coding was carried out. In this step, the data were continuously compared with each other to identify the relationship between the initial categories. This step ultimately led to the production and extraction of 25 second-level categories and 10 category clusters (core phenomena). The third step is selective coding, in which the process of integrating and improving the categories was addressed, and finally, the central category was selected.

In the third stage, the theory resulting from selective coding was presented as a narrative and explanatory statement for the process of formation, expansion, and spatial relations of the peri-urban area of Tehran.

Findings

Explaining the process of formation, expansion, and spatial relationships of Tehran's peri-urban areas requires understanding the contexts of peri-urbanization in Tehran, as well as the causes, effective interventions, strategies, and consequences of this spatial phenomenon.

• Contextual condition

The contextual conditions can be summarized into two categories: 1) the first is the centralization and inclusive polarity of Tehran, which is influenced by local contingent factors such as the lack of environmental, social, economic, and physical infrastructures, as well as economies of agglomeration and global driving forces such as an expansion of global capitalism and global economy policies; 2) the second is the oil-dependent socio-economic system affected by the rentier economy and society, which is highlighted by the role and power of the state, national and regional revenues, and import/export of oil.

• Causal condition

The causal conditions can be summarized into three groups:

- 1) The first is change-oriented causes that, with demographic and land price changes, lead to the growth, development, and spatial relations of Tehran's peri-urban areas. This is largely linked to natural population growth, widespread migrations, low land prices in the peripheral territories, and land speculation.
- 2) The second is development-driven causes stemming from rapid communication advancements such as the expansion of transportation in-

frastructures, multiple communication routes, access to the metropolis's services/facilities, and close distance to the metropolis.

3) The third case is law-based causes, which are related to the inefficiency of land-related regulations, such as the inefficient urban land policies and zoning rules, the neglect of low-income groups, and the actual rules, such as environmental considerations.

• Intervening Conditions

The intervening conditions can be summarized into two groups:

1. Political-functional fragmentation that is affected by the multiplicity of parallel uncoordinated planning and executive institutions.
2. Sprawl-driven spatial fragmentations are associated with Tehran's growth control and sectoral planning and policy-making approaches.

• Strategies (actions and interactions)

The strategies can be summarized into two categories:

- 1) The first case is offensive-defensive feedback in the form of socio-economic segregation, dispersed morphology, grey economy, and environmental considerations.
- 2) The second case is a discrete target space that shows widespread interferences and conflicts of interest.

• Outcomes and Consequences

The outcomes and consequences of this process are manifested in two forms:

- 1). substantive conflicts in Tehran peri-urban areas that are defined in terms of subject areas and goals such as physical-spatial, social, economic, and environmental disorders.
- 2) Procedural conflicts that cover the conflicts in decision-making, planning, and management systems.

Conclusion

Conclusion

In a general definition, the scattered residential activity areas between the built-up area of the metropolis and the urban shadow of Tehran can be described as the peri-urban area of Tehran, which grows and expands in the form of a scattered structure around the metropolis of Tehran. This area is dominated by the metropolis of Tehran and has maintained its spatial relations with it in a formal and informal manner. A mixture of agricultural, industrial, commercial, and residential activities evokes its dominant face, which is widely affected by economic migration and the lifestyle associated with it.

Morphologically, there is a range of different types of peri-urban areas in this spatial structure that can be classified into three main types of: narrow-linear, scattered spots, and distinct separate peri-urban areas.

- Linear peri-urban areas are the urban-rural transition zones, in the form of the heterogeneous residential and activity areas, located along the main roads from the Tehran metropolis to the peripheral areas.
- Scattered spot peri-urban areas are scattered residential spots that spread around Tehran's metropolis without following any specific rule aimed at the demand and supply of housing.
- Separate clustered peri-urban areas include distinct residential and activity settlements with urban or rural backgrounds whose personality and function are mainly shaped by the needs and demands of the Tehran metropolis and are spatially and functionally linked with the Tehran metropolis and the rural hinterlands.

Functionally, these areas can be divided into three categories: productive, semi-productive, and dormitory peri-urban areas.

- Productive peri-urban areas have an independent and productive function.

- Semi-productive peri-urban areas, in some cases, act as economic nodes around the Tehran metropolis.
- Dormitory peri-urban areas are the dormitory of the Tehran metropolis's workforce, and its functional structure is heavily influenced by the metropolis.

In terms of institutional structure, these areas can also be divided into two independent and fragmented institutional systems.

- The independent institutional system exists in some separate clustered peri-urban areas with an urban background that, with independent urban decision-making, planning, and management procedures, seek a framework consistent with Tehran metropolis for the structured and planned urban development and prevention of urban sprawl, land hoarding/speculation, etc. within its legal territory.
- The fragmented institutional system is faced with urban and rural regulations and institutions that have created a legal pluralism for their institutional system.

COPYRIGHTS

©2022 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Ahani S. Dadashpoor A. Explaining the Process of Formation, Expansion, and Spatial Relations of Tehran's Peri-Urban Areas: A Grounded Theory. Urban Economics and Planning Vol 5(4):20-45. [In Persian]

DOI: 10.22034/UEP.2024.487217.1551

تبیین روند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران؛ ارائه یک نظریه زمینه‌ای

مقاله مروری

سمیه آهنی^{۱*}؛ هاشم داداش‌پور^۲

۱- استادیار دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران

۲- استاد گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

چکیده

مقدمه

پیراشهرنشینی نوعی پدیده فضایی است که طی دو دهه اخیر، در سرتاسر جهان به طرز فزاینده‌ای، در رأس مطالعات توسعه و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای قرار گرفته است. کلیت این پدیده، در یک منطقه کلان‌شهری به سرعت در حال رشد قابل‌تصور است؛ اما مسئله اصلی این است که در این کلیت مفروض، جایگاه منطقه پیراشهری کجاست و آیا می‌توان آن را شهر یا حومه، روستایی یا شهری دانست (Sahana et al., 2024).

می‌توان گفت که فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری در سرتاسر جهان، متأثر از جریان‌های حرکتی مردم، در یک روند گرایش به شهر یا گریز از شهر قابل تبیین است:

- گرایش به شهر، روندی است که گروه‌های مختلف مردم را به سمت هسته مرکزی جذب می‌کند. افراد تصمیم به مهاجرت می‌گیرند؛ زیرا در یک دوره بلندمدت، جذب جاذبه‌های ملموس و مورد انتظار شهر شده‌اند که به آن‌ها وعده فرصت‌های بهتر اقتصادی در مقایسه با بیرون شهر می‌دهد. مهاجران در سال‌های اولیه مهاجرت خود، قادر به جذب در بازار زمین کلان‌شهری نیستند و لذا در محیط‌های پیرامونی مراکز کلان‌شهری سکونت می‌گزینند. همین امر سبب توسعه در ورای مرزهای ناحیه شهری و ایجاد قلمروهای فضایی پیرامونی کلان‌شهرها شده که عمدتاً در پیوند با کلان‌شهر مرکزی است.

- گریز از شهر، نیز روندی است که طی آن افراد از مراکز شهری به سمت بیرون و حاشیه‌های شهر نقل مکان می‌کنند. این امر می‌تواند با افزایش واقعی درآمد و تغییرات فراشهری حمل‌ونقل طی زمان و در واکنش به مشکلات اقتصادی - اجتماعی بخش مرکزی شهرها و خروج از آن‌ها رخ دهد.

ضرورت چنین نگرشی در ایران با رشد سریع شهرنشینی طی سال‌های اخیر، بیشتر احساس می‌شود؛ این در حالی است که طی بیش از یک دهه گذشته، مناطق پیراشهری عمدتاً در لوای منطقه کلان‌شهری تهران مورد بررسی قرار گرفته‌اند و به طرز مشخصی، تعریف و تدقیق نشده‌اند. بر همین اساس، هدف اصلی پژوهش، تبیین سیستماتیک فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران است. بدیهی است پاسخ دقیق به سؤال یادشده بر مبنای مرور ادبیات علمی و نظریه زمینه‌ای، می‌تواند رویکرد جدیدی برای فهم عمیق این مناطق در ایران تلقی شود.

مواد و روش‌ها

فرایند روش‌شناسی پژوهش در سه مرحله تعیین، تحلیل و تدقیق پی گرفته شده است. در مرحله اول (تعیین)، بر مبنای استخراج داده‌های اولیه و گزاره‌های خام، به جست‌وجوی طیف وسیعی از منابع مرتبط با مناطق پیراشهری تهران پرداخته شد. این امر با استفاده از کلیدواژه‌های مهم مرتبط با موضوع پی گرفته شد. در گام اول، ۱۴۰ منبع مرتبط در قالب مقاله‌های علمی معتبر، گزارش‌های علمی، خلاصه کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات کنفرانسی مستخرج شدند. در گام دوم، به لحاظ بررسی جامع، یک بازه زمانی ۳۰ ساله (۱۹۹۴ - ۲۰۰۲)، (۲۰۰۳ - ۲۰۱۱)، (۲۰۱۲ - ۲۰۲۴)، اساس ساختار مطالعه قرار گرفت. بر همین اساس، تعداد ۱۰۲ منبع در این بازه زمانی از تعداد ۱۴۰ منبع کل، حاصل شد. در گام سوم نیز متن منابع منتخب از لحاظ پرداخت به فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران، به‌دقت مورد بررسی قرار گرفت تا منابع مرتبط با هدف استخراج شود. لذا ۸۵ منبع

اطلاعات مقاله

تاریخ‌های مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

کلمات کلیدی

پراکنده‌رویی
پیراشهرنشینی
روابط فضایی
ساختار فضایی
منطقه کلان‌شهری تهران
نواحی پیراشهری

تدافعی در قالب جدایی‌گزینی اجتماعی - اقتصادی، مورفولوژی پراکنده، اقتصاد خاکستری و ملاحظات زیست‌محیطی است. مورد دوم نیز فضای هدف گسترده است که تداخلات گسترده و تعارض‌های منافع را نشان می‌دهد.

- نتایج و پیامدها

نتایج و پیامدهای حاصل از فرایند پیرایش‌نشینی تهران به دو صورت متجلی می‌شوند. مورد اول، تعارض‌های محتوایی در مناطق پیرایش‌شهری تهران است که در ارتباط با بخش‌ها و اهداف موضوعی مانند اغتشاشات کالبدی - فضایی، اغتشاشات اجتماعی، اغتشاشات اقتصادی و اغتشاشات زیست‌محیطی تعریف می‌شوند. مورد دوم، تعارض‌های رویه‌ای فراروی این مناطق است که تعارض‌های نظام تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و مدیریتی را در بر می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

در یک تعریف کلی، می‌توان نواحی سکوتی - فعالیتی پراکنده در حد فاصل منطقه ساخته‌شده کلان‌شهر تا سایه شهری تهران را تحت عنوان منطقه پیرایش‌شهری تهران توصیف کرد که در قالب یک ساختار پراکنده در اطراف کلان‌شهر تهران، رشد می‌کند و گسترش می‌یابد. این منطقه تحت تسلط کلان‌شهر تهران بوده و روابط فضایی خود را به صورت رسمی و غیررسمی با آن حفظ کرده است. آمیزه‌ای از فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، تجاری و مسکونی، چهره غالب آن را تداعی می‌کند که به طرز گسترده‌ای از مهاجرت اقتصادی و سبک زندگی مرتبط با آن، متأثر می‌شوند. به لحاظ ریخت‌شناسی، گستره‌ای از گونه‌های مختلف پیرایش‌شهری در این ساختار فضایی به چشم می‌خورد که می‌توان با مد نظر قرار دادن نوعی نظم در بی‌نظمی، سه گونه پیرایش‌شهری باریکه‌ای - خطی، پیرایش‌شهر نقطه‌ای پراکنده و پیرایش‌شهر خوشه‌ای مجزا را در آن شناسایی کرد.

- پیرایش‌شهر باریکه‌ای - خطی، مناطق گذار شهری - روستایی در قالب گستره‌های ناهم‌گن سکوتی یا فعالیتی هستند که در امتداد جاده‌های اصلی از کلان‌شهر تهران به مناطق پیرامونی واقع شده‌اند.

- پیرایش‌شهر نقطه‌ای، لکه‌های سکوتی پراکنده‌ای هستند که با هدف تقاضا و عرضه مسکن، در پیرامون کلان‌شهر تهران بدون پیروی از اصول و قواعد به‌خصوص، گسترده شده‌اند و به صورت قارچ‌گونه گسترش می‌یابند.

- پیرایش‌شهرهای خوشه‌ای مجزا، مجموعه‌های سکوتی و فعالیتی مجزا با پیشینه شهری یا روستایی را در بر می‌گیرند که شخصیت و عملکرد آن‌ها عمدتاً با نیازها و خواسته‌های کلان‌شهر تهران شکل می‌گیرد و به لحاظ فضایی و عملکردی با منطقه کلان‌شهری تهران و پس‌کرانه‌های روستایی مرتبط‌اند.

این مناطق، به لحاظ عملکردی، قابل تفکیک در سه دسته پیرایش‌شهر مولد، پیرایش‌شهر نیمه‌مولد و پیرایش‌شهر خوابگاهی هستند.

- پیرایش‌شهرهای مولد، عملکردی مستقل و مولد دارند.

- پیرایش‌شهرهای نیمه‌مولد، در برخی موارد به عنوان کانون‌های اقتصادی پیرامون کلان‌شهر تهران عمل می‌کنند.

- پیرایش‌شهرهای خوابگاهی نیز سکونتگاه نیروی کار کلان‌شهر تهران هستند و ساختار عملکردی آن‌ها به شدت متأثر از کلان‌شهر تهران است.

به لحاظ ساختار نهادی نیز می‌توان آن‌ها را قابل تفکیک در دو دسته سیستم نهادی مستقل و سیستم نهادی متفرق دانست.

- سیستم نهادی مستقل در برخی از پیرایش‌شهرهای خوشه‌ای مجزا با پیشینه شهری وجود دارد که با رویه‌های تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و مدیریتی مستقل شهری به دنبال یک چهارچوب هماهنگ با کلان‌شهر تهران در راستای توسعه شهری ساختاریافته و برنامه‌ریزی‌شده، جلوگیری از پراکنده‌روی شهری، احتکار، بورس‌بازی زمین و مواردی از این قبیل در محدوده قانونی خود است.

- سیستم نهادی متفرق با قوانین و نهادهای شهری و همچنین، روستایی روبه‌رو هستند که یک پلورالیسم حقوقی را برای سیستم نهادی آن‌ها به وجود آورده است.

برای بررسی نهایی به عنوان جامعه آماری این پژوهش انتخاب شدند. در مرحله دوم (تحلیل)، به استخراج اطلاعات، دسته‌بندی و کدگذاری پرداخته شد. در اولین گام، کدگذاری باز پی گرفته شد و متن منابع منتخب به صورت دقیق و جزئی، سطر به سطر، بررسی، مفهوم‌سازی و دسته‌بندی شد. سپس، بر اساس شباهت‌ها، ارتباطات مفهومی و ویژگی‌های مشترک میان شناسه‌های باز، مقوله‌های اولیه تعیین شدند. در دومین گام، کدگذاری محوری انجام شد. در این مرحله، داده‌ها به صورت مداوم با یکدیگر مقایسه شدند تا ارتباط بین مقوله‌های اولیه شناسایی شود. این گام در نهایت به تولید و استخراج ۲۵ مقوله سطح دوم و ۱۰ خوشه مقوله‌ای (پدیده هسته‌ای) انجامید. سومین گام نیز کدگذاری انتخابی است که در آن به فرایند یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌ها پرداخته شد و در نهایت مقوله مرکزی انتخاب شد.

در مرحله سوم (تدقیق)، نظریه حاصل از کدگذاری انتخابی، به صورت یک عبارت روایی و توضیحی برای فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی منطقه پیرایش‌شهری تهران، ارائه شد.

یافته‌ها

تبیین فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیرایش‌شهری تهران در قالب روش‌شناسی پژوهش، در شناخت زمینه‌های شکل‌گیری پیرایش‌نشینی تهران، علت‌های این پدیده فضایی، مداخله‌گرهای مؤثر در این روند، راهبردها (کنش‌ها و تعاملات) و پیامدهای به‌دست‌آمده، مورد بررسی و واکاوی قرار گرفت.

- شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیرایش‌شهری تهران در دو دسته خلاصه می‌شوند. مورد اول، تمرکزگرایی و قطب‌محوری همه‌شمول تهران متأثر از عوامل اقتضایی محلی نظیر فقدان زیرساخت‌های محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و صرفه‌های ناشی از تجمع و نیروهای محرک جهانی نظیر گسترش سرمایه‌داری جهانی است. مورد دوم، نظام اجتماعی - اقتصادی وابسته به نفت متأثر از اقتصاد و جامعه‌رانتی است که با نقش و قدرت دولت، درآمدهای ملی و منطقه‌ای و واردات کالا/صادرات نفت، برجسته می‌شود.

- شرایط علی

شرایط علی در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیرایش‌شهری تهران می‌توانند در سه دسته خلاصه شوند. مورد اول، علل تغییرمحور است که با تغییرات جمعیتی و تغییرات قیمت زمین به شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیرایش‌شهری تهران می‌انجامد. این امر، به طرز گسترده‌ای با رشد طبیعی جمعیت، مهاجرت‌های گسترده به تهران، قیمت پایین زمین در پیرامون تهران و سوداگری زمین مرتبط است. مورد دوم، علل توسعه‌محور است که از پیشرفت‌های ارتباطی سریع نظیر گسترش زیرساخت‌های حمل‌ونقل، مسیرهای ارتباطی متعدد، دسترسی به خدمات و امکانات کلان‌شهر و فاصله نزدیک با کلان‌شهر، منبث می‌شود. مورد سوم نیز علل قانون‌محور است که با ناکارآمدی قوانین مرتبط با زمین نظیر ناکارآمدی سیاست‌های زمین شهری و قوانین منطقه‌بندی، نادیده گرفتن گروه‌های کم‌درآمد و قوانین بالفعل نظیر ملاحظات زیست‌محیطی مرتبط است.

- شرایط میانجی (مداخله‌گر)

شرایط میانجی در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیرایش‌شهری تهران در دو دسته می‌تواند خلاصه شود. مورد اول، تفرق سیاسی - عملکردی است که از تعدد و تکثر نهادهای برنامه‌ریزی، اجرایی و دستور کارهای موازی و ناهماهنگ، متأثر می‌شود. مورد دوم، تفرق فضایی منبث از پراکنده‌رویی است که با رویکردهای کنترل رشد تهران و برنامه‌ریزی سیاست‌گذاری بخشی، مرتبط است.

- راهبردها (کنش‌ها و تعاملات)

راهبردها در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیرایش‌شهری تهران در دو دسته می‌توانند خلاصه شوند. مورد اول، بازخورد تهاجمی -

مقدمه

روستایی به تدریج کم‌رنگ‌تر می‌شود (Marshall et al., 2009; Amoateng et al., 2013). این مناطق به طور فزاینده‌ای متمایز می‌شوند و ویژگی‌های خاص خود را پیدا می‌کنند (Garreau, 1991; Rauws & de Roo, 2011; Ravetz et al., 2013). علاوه بر این، اگرچه فعالیت‌ها در مناطق شهری و روستایی از نظر فضایی می‌توانند به صورت جدا از هم توصیف شوند؛ اما همواره یک مبادله مداوم و متنوع از منابع بین این مناطق وجود دارد و منطقه پیراشهری به عنوان مکان این تعاملات در نظر گرفته می‌شود (Simon et al., 2006; Dadashpoor & Ahani, 2024).

مطالعات مختلف در سرتاسر جهان سعی در تبیین و بررسی مناطق پیراشهری دارند؛ به‌ویژه در زمینه‌های شهرنشینی که به سرعت در حال رشد هستند و تغییرات عمده‌ای را به دلیل گسترش فعالیت‌های شهری تجربه می‌کنند (Ahani & Dadashpoor, 2021b; Dadashpoor & Shahhosseini, 2024).

این مطالعات به ابعاد مختلف پدیده پیراشهرنشینی پرداخته و شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی این پدیده را تحلیل کرده‌اند.

از یک سو، تغییرات جمعیتی در خارج از مناطق کلان‌شهری به فرآیندهایی نظیر پادشهرنشینی، تحول شهری - روستایی، تغییر درخت، تغییر دریا و سکونتگاه‌های مسکونی پراکنده با جمعیت کم تراکم نسبت داده می‌شود (به عنوان نمونه نگاه کنید به Halliday & Coombs, 1995; Dahms & McComb, 1999; Ragusa, 2010; Luck et al., 2010; Butt, 2011; Connell & McManus, 2016; Amirinejad et al., 2018; Amirinejad, 2019).

از سوی دیگر، جریان‌های جمعیتی ناشی از مهاجرت‌های روستا به شهر و مهاجرت‌های اقتصادی و شغلی نیز نقش مهمی در شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی این پدیده دارند (به عنوان نمونه نگاه کنید به McGee, 1991; Nelson, 1992; laquinta & Drescher, 2000; Lin, 2001; Webster, 2002; Douglas, 2006; Simon et al., 2006; Marshall et al., 2009; Zhao, 2012; Amoateng et al., 2013; Sorensen, 2016).

ضرورت چنین نگرشی در ایران، با توجه به رشد سریع شهرنشینی در سال‌های اخیر، بیش‌ازپیش احساس می‌شود. با این حال، طی بیش از یک دهه گذشته، مناطق پیراشهری تهران به لحاظ فرآیندهای شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی به طور خاص کمتر مورد توجه قرار گرفته و به طور مشخصی تعریف و تدقیق نشده‌اند. عمده مطالعات انجام‌شده در خصوص مناطق پیراشهری تهران به بررسی مدیریت و سیاست‌های هدایت و کنترل رشد پیراشهرنشینی پرداخته‌اند؛ در حالی که نگرش عمیق به پدیده پیراشهرنشینی از جنبه‌های فرآیند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی آن مغفول واقع شده است (به عنوان نمونه نگاه کنید به Ashenayi, 2013; Daneshpour, 2006; Daneshpour et al., 2015; Kazemian Shirvan et al., 2017; Tarantash, 2018; Jomepoor, 2017).

از بعد عملی، برخی تلاش‌ها در قالب برنامه‌های بخشی (مانند برنامه پنج‌ساله چهارم و پنجم توسعه و سند ملی توسعه استان تهران) و برنامه‌های فضایی (نظیر مطالعات طرح مجموعه شهری تهران و طرح جامع تهران در سال ۱۳۸۵) در دستور کار قرار گرفته است. با این وجود، در این برنامه‌ها به طور دقیق به منطقه پیراشهری تهران پرداخته نشده و این پدیده غالباً در لوای کلان‌شهر تهران بررسی شده است. بنابراین تبیین فرآیند پیراشهرنشینی تهران به لحاظ شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی، مشابه با مطالعات متعدد انجام‌گرفته در خصوص پیراشهرنشینی در سایر نقاط جهان، امری مبرم و ضروری به شمار می‌آید. هدف اصلی این پژوهش، تبیین سیستماتیک فرآیند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران است. این هدف به پرسش‌های اساسی زیر پاسخ می‌دهد: فرآیند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران به چه صورت است و چه ویژگی‌هایی دارد؟ بدیهی است که پاسخ دقیق به این سؤال با مروری بر ادبیات علمی و ارائه یک نظریه زمینه‌ای، می‌تواند به عنوان رویکرد جدیدی برای فهم عمیق این مناطق در ایران تلقی شود.

پیراشهرنشینی به عنوان یک پدیده فضایی، در دو دهه اخیر به طور فزاینده‌ای در رأس مطالعات توسعه و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای قرار گرفته است. این پدیده بر بستر مناطق کلان‌شهری به سرعت در حال رشد شکل می‌گیرد و سؤال اصلی این است که جایگاه منطقه پیراشهری کجاست و آیا می‌توان آن را به عنوان شهر یا حومه، یا به عنوان منطقه‌ای با ویژگی‌های ترکیبی روستایی و شهری در نظر گرفت (Sahana et al., 2024).

از این رو منطقه پیراشهری به عنوان یک حومه با ویژگی‌های نسبتاً شهری یا نوعی شهرنشینی نامنظم شناسایی می‌شود که ترکیبی از چشم‌اندازهای روستایی و شهری را در خود دارد (Davis, 2004; Douglas, 2006). این مناطق ممکن است تا بیش از صد کیلومتر از یک شهر بزرگ فاصله داشته باشند و در حال حاضر، بالاترین آمار شهرنشینی را تجربه می‌کنند (Dadashpoor & Ahani, 2021). برنلی و مورفی (۱۹۹۵) این مناطق را به عنوان لبه‌های شهرها و فضاهای گسترش‌یافته آن‌ها تعریف می‌کنند که به عنوان فضایی گذار بین محیط‌های روستایی و شهری در نظر گرفته می‌شوند (Rakodi, 1998; Zlender & Thompson, 2017).

با توجه به این نکات، مناطق پیراشهری، ویژگی‌های متمایز شهری یا روستایی را به طور کامل ندارند و در حال حاضر، در حال گذار از مناطق کاملاً روستایی به مناطق کاملاً شهری هستند. انجمن اروپایی نیز به این نکته اشاره می‌کند که این مناطق تحت فشار زیاد توسعه شهری و تغییر و تحول هستند (Dadashpoor & Ahani, 2024). علاوه بر این، در این مناطق، ساختارهای اجتماعی و اقتصادی به سرعت دست‌خوش تغییر می‌شوند (Hurley, 2016; Serra et al., 2014). تغییرات در الگوهای توزیع مسکونی و صنعتی، به تغییر کاربری اراضی و ایجاد موزاییکی از کاربری‌های سنتی و مدرن منجر می‌شود (Webster, 2002; Dadashpoor et al., 2019). این تحول نشان می‌دهد پیراشهری یک پدیده منحصر به فرد است که نمی‌تواند به طور کامل به مناطق روستایی یا شهری مرتبط شود (Woods, 2009).

بر اساس دسته‌بندی Dadashpoor & Ahani (2019a)، مناطق پیراشهری را می‌توان به سه گونه تقسیم کرد: پیراشهر پیوسته (با ماهیت غالب شهری)، پیراشهر مفصلی (در حال گذار بین شهر و روستا) و پیراشهر روستایی (با ماهیتی غالباً روستایی). این تقسیم‌بندی به درک بهتری از تنوع و ماهیت متفاوت این مناطق کمک می‌کند. به‌علاوه، در ایالات متحده، Nelson (1992)، به مناطق پیرامونی کلان‌شهرها، واژه فراحومه شهری را نسبت می‌دهد و ویژگی‌هایی نظیر فاصله از ناحیه آماری کلان‌شهر مرکزی (MSA) و جمعیت را در نظر می‌گیرد. این مناطق در شعاع‌های ۶۰-۷۰ مایلی از مناطق کلان‌شهری فرض می‌شوند (Daniels, 1999). محققان استرالیایی نیز پیراشهری را تحت تأثیر سبک زندگی روستایی و امکانات زندگی شهری تحت عنوان پادشهرنشینی توصیف می‌کنند (Raish et al., 1997; Brown et al., 2005). پدیده پادشهرنشینی به عنوان حرکتی از شهرها و حومه‌ها به حاشیه شهرها (چشم‌اندازهای روستایی) تعبیر می‌شود (Spencer, 1995; Madsen, 2010). این پدیده نشان‌دهنده تغییرات عمیق اجتماعی و اقتصادی در فضای پیراشهری است که به طور قابل توجهی بر ساختار زندگی و شکل‌گیری جوامع جدید تأثیر می‌گذارد.

در این راستا، پیراشهرنشینی به عنوان یک پدیده پویا و مشروط، نه تنها به نهادسازی، بلکه به روابط سیاسی، قانونی، اجتماعی و اقتصادی جدید نیز نیاز دارد و در این خصوص برجسته می‌شود (Zhao, 2013; Sorensen, 2016; Ahani & Dadashpoor, 2021a). این مناطق به دلیل ارتباط نزدیک با شهرهای پیرامونی، از لحاظ زیست‌محیطی و همچنین اجتماعی و اقتصادی با عملکردهای شهری تلفیق شده‌اند (Simon et al., 2004). با توجه به این مسائل، برخی محققان سعی دارند منطقه پیراشهری را از دیدگاه فرآیندی بررسی کنند؛ جایی که فعالیت و سبک زندگی فعالان اجتماعی و اقتصادی

■ فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری

توسعه پیراشهری، پیامد اجتناب‌ناپذیر شهرگرایی است (Dadashpoor & Ahani, 2019b). شهرها به رشد خود ادامه می‌دهند و محیط پیراشهری روی این امواج در حال حرکت است (Allen et al, 1999; Ahani & Dadashpoor, 2021c). این مناطق، در برخی نقاط جهان، با وفور و مصرف آشکار مشخص می‌شوند. در برخی دیگر، جایی هستند که فقر و جدایی‌گزینی اجتماعی بسیار متداول است (Ravetz et al., 2013).

فرایند پیوسته اما ناهموار شهرنشینی که در مناطق مختلف پیراشهری در سرتاسر جهان در حال رخ دادن است؛ می‌تواند از منظر شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی، یک سیستم همگن یا ناهمگن متفاوت در نوع خود، تلقی شود؛ به گونه‌ای که ما با طیف وسیعی از این فرایندها در سرتاسر جهان مواجه هستیم (Dadashpoor & Ahani, 2024). جغرافی‌دانان و برنامه‌ریزان آمریکایی با کاربرد واژه ex-urban به جای peri-urban، شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری را نتیجه گسترش تراکم در محیط پیرامونی کلان‌شهرها تلقی می‌کنند که ساکنان با شیوه زندگی روستایی و تحت تأثیر امکانات زندگی شهری، محرکان اصلی آن قلمداد می‌شوند (Brown et al., 2005; Hansen et al., 2005). چنین روندی موجب توسعه گروه‌های تصادفی در نواحی با تراکم کم در خارج از مناطق شهری می‌شود (Nelson & Sanchez, 2005; Sultana & Weber, 2007).

نلسون و سانچز (۱۹۹۹) بیان می‌کنند که خانوارهایی با درآمد بالایی متوسط احتمالاً به مناطق فراحومه شهر تغییر مکان می‌دهند. تفاوت بین حومه‌نشین‌ها و فراحومه‌نشین‌ها در این است که فراحومه‌نشین‌ها دورتر از مناطق کلان‌شهری موقعیت‌گیری می‌کنند. این فاصله می‌تواند ۵۰ یا ۷۰ مایلی محدوده شهر مرکزی (Nelson, 1992). فاصله رفت‌وآمدی ۲۵ دقیقه‌ای (Daniels, 1999) و تراکم جمعیت کمتر از ۵۰۰ نفر در هر مترمربع (Daniels et al., 2007; Martinuzzi et al., 1999; Brown & Robinson, 2006) باشد. در قرن حاضر انتظار می‌رود نواحی پیراشهری، پرجمعیت‌تر از شهر، حومه و مناطق روستایی باشد. این پدیده می‌تواند نوعی فرایند یاد شهرنشینی تلقی شود که در آن توزیع مجدد جمعیت از شهرها و حومه‌ها (منطقه پرجمعیت اطراف شهر) به حاشیه شهر (چشم‌انداز روستایی) به دلایلی نظیر ترجیحات سبک زندگی (گریز از آلودگی‌های شهری، ازدحام ترافیک، اولویت برای محیطی سبز) و ملاحظات اقتصادی (هزینه‌های پایین‌تر زندگی در نواحی روستایی) صورت می‌گیرد (Davis et al., 1994; Dahms & McComb, 1999; Madsen et al., 2010).

همچنین، توسعه ex-urban ممکن است در نزدیکی شهرهای بزرگ به دلیل استفاده از انواع امکانات طبیعی این نواحی رخ دهد (Rasker & Hansen, 2000; Hansen et al., 2005). از سال ۱۹۵۰، تحولات مسکونی روستایی که از مناطق کلان‌شهری جدا شده‌اند؛ به طور قابل توجهی افزایش یافته و می‌تواند به صورت تصادفی اتفاق بیفتد و یا در مرز پارک‌های ملی و انواع دیگر اراضی عمومی باشد (Brown et al., 2005).

روند پیراشهرنشینی در استرالیا، مشابه بسیاری با ایالات متحده آمریکا دارد. این مفهوم، به طرز گسترده‌ای مرتبط با سکونتگاه‌های مسکونی پراکنده، جمعیت با تراکم کم و انواع خاصی از مهاجرت است (Amirinejad, 2019). تغییر درخت و تغییر دریا، مفاهیمی هستند که محققان استرالیایی در توضیح این مفهوم به کار می‌برند. این اصطلاحات اشاره به سبک زندگی بوته‌ای یا ساحلی دارد و با مهاجرت اقتصادی و سبک زندگی مرتبط با آن همراه است (Halfacree & Rivera, 2012; Connell & McManus, 2016).

راگوسا (۲۰۱۰) نتیجه می‌گیرد که الگوهای مهاجرت با تحرک مردم رابطه مستقیمی دارند و فضا/مکانی که توسط تغییردهندگان درخت مصرف می‌شود؛ به خاطر قصد آن‌ها برای استفاده از آن است. از آنجا که شرایط و سبک زندگی اقتصادی ناگزیر به هم پیوسته هستند؛ تغییردهندگان درخت اساساً از مناطق شهری بیزار نیستند، بلکه بیشتر به دنبال خانه‌های قابل استطاعت و آرامش

زندگی منطقه‌ای هستند (Butt, 2011, Connell & McManus, 2016).

کانل (۲۰۱۶) نیز اظهار می‌دارد که تغییردهندگان درخت از سبک زندگی شهری بزرگ دلسرد شده و مشتاق زندگی روستایی و منطقه‌ای هستند. این سبک زندگی، در یک منطقه ۱۰ کیلومتری پیرامون شهرها در استرالیا تعریف شده است. فعالیت‌های کاربری زمین در این مناطق، نمایانگر میزان بالایی از عدم تجانس و ناهمگنی، تغییر و تحولات مستمر و ارزش‌های متناقض است و در حوزه سفرهای آونگی قرار دارد (Buxton et al., 2008). همچنین، بسیاری از نواحی پیراشهری در حوزه نفوذ کلان‌شهر یا شهر مرکزی قرار گرفته‌اند و به نواحی شهری جهت تأمین اهداف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اشتغال وابسته هستند (Buxton & Low Choy, 2007). این فرایند در اروپا نیز منبعث از تراکم جمعیتی نسبتاً کم، سکونتگاه‌های پراکنده، وابستگی زیاد به حمل‌ونقل برای رفت‌وآمد روزانه، اجتماعات محلی متفرق و فقدان حکمروایی فضایی است (Nielsen, 2011). جغرافی‌دان آلمانی، اچ. لوتیز (۱۹۳۰) منطقه پیراشهری را «استرادترانزون» می‌نامد و معتقد است که این مناطق پذیرای دو جریان مهاجرتی هستند که تغییرات عمده‌ای در ثروت و وضعیت اجتماعی ایجاد می‌کنند. گروه اول شامل فقیران شهری است که به دنبال سبک زندگی روستایی‌تر یا مسکن ارزان‌تر می‌گردند. گروه دوم شامل فقیران روستایی هستند که در جست‌وجوی کار و فرصت‌های بهتر برای فرزندانشان هستند (Van Kamp et al., 2003).

وستر (۲۰۰۲) دامنه و اثرات این تحولات را در آسیای شرقی، گسترده‌تر از مناطق دیگر توصیف می‌کند و منطقه پیراشهری را یک منطقه ۱۰۰-۳۰۰ کیلومتری در شرق آسیا برآورد می‌کند. وی فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری را متأثر از تغییر ساختار اقتصاد محلی، از جمله تغییر از اقتصاد کشاورزی مینا به اقتصاد تولیدمحور، تغییر ساختار اشتغال از کشاورزی به تولید، رشد سریع جمعیت و شهرنشینی، تغییرات الگو و کاربری زمین از کشاورزی به کاربری‌های صنعتی و مسکونی، عنوان می‌کند. در مقیاسی وسیع‌تر، مک گی (۱۹۹۹)، اصطلاح دساکوتا را برای جایی به کار می‌برد که در آن فرایند همزیستی قوی فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی درون منطقه گسترش یافته کلان‌شهری در شرق آسیا مشاهده می‌شود. این کلان‌شهرها به طور کلی دارای نواحی روستایی پیرامونی با تراکم جمعیتی بالا هستند؛ به‌ویژه به سبب کثرت برنجی که همیشه به نیروی انسانی نیاز دارد.

به طور کلی، در کشورهای نظیر چین، هند، ویتنام، اندونزی و... که تراکم جمعیت بالایی دارند؛ فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری، متأثر از یک تغییر ناگهانی از روستا به شهر است (Guldin, 2000; Leaf, 2016; Hudalah et al., 2007). این تغییر ناگهانی از افزایش جمعیت شهری منبعث شده است که بیشتر آن‌ها مهاجران از مناطق روستایی هستند. پیراشهرنشینی در این زمینه پدیدار شده و تبدیل به یک نیروی عظیم هدایت توسعه شهری و گذار شهری - روستایی شده است (Lin, 2001; Webster, 2002; Webster et al., 2004).

ژائو (۲۰۱۲) در تحلیل مناطق پیراشهری چین، علاوه بر عوامل یادشده، این فرایند را متأثر از توسعه صنعتی و توسعه شهرک‌های کوچک، گسترش مناطق توسعه اقتصادی و تکنولوژیکی، ساخت بزرگراه‌ها و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌داند. این مناطق در پیرامون کلان‌شهرهای چین با شهرنشینی کاذب (مهاجران روستایی به شهرها با عدم تعلق به سیستم hukou و محروم از امکانات و خدمات عمومی مشابه با ساکنان شهری محلی)، روستای گروه مورچه (محل سکونت هزاران مهاجر جوان و تحصیل کرده در مسکن ارزان و کوچک در روستاها با درآمد کم) و مسکن با مالکیت ناکامل (مسکن غیرقانونی)، توصیف می‌شوند.

فرایند یادشده در آفریقا، روندی سریع‌تر و بی‌نظم‌تر را طی می‌کند که با کاستی در مقررات و توسعه زیرساخت‌ها و مدیریت زمین همراه است (Rakodi, 2006; Maconachie & Binns, 2006). شکل‌گیری و گسترش مناطق پیراشهری در این کشور، به طور مداوم با هجوم ساکنان شهری، سوداگران و

عملکردهای مختلف شهری میل می‌سازد. گریز از شهر نیز روندی است که طی آن افراد از مراکز شهری به سمت بیرون و حاشیه‌های شهر نقل مکان می‌کنند. این امر می‌تواند با افزایش واقعی درآمد و تغییرات فراشهری حمل و نقل طی زمان و در واکنش به مشکلات اقتصادی - اجتماعی بخش مرکزی شهرها و خروج از آن‌ها رخ دهد. چنین روندی، ریشه در بطن رقابت اقتصادی بین‌المللی، توسعه صنعتی و انتقال نیروی مازاد بخش کشاورزی به بخش صنعتی شهر، آسایش شهری، فرایندهای منطقه‌ای و افزایش جمعیت شهری دارد که با کاهش جمعیت روستایی تشدید می‌شود. لذا فضاهای پیراشهری، در معرض تغییر سریع کاربری زمین، از فعالیتهای کشاورزی به فعالیتهای صنعتی و متمرکز در حال تغییر قرار می‌گیرند. این تغییرات با تحول ساختار اجتماعی همراه است و ساکنان و کسب و کارهای جدید به این منطقه نقل مکان می‌کنند. برآیند چنین روندی، یک چشم‌انداز چندمنظوره پساتولید در حال وقوع با ترکیبی از مناظر شهری - روستایی است که در اکثر موارد، روابط فضایی خود را با شهر مرکزی حفظ می‌کنند.

■ مواد و روش

روش‌شناسی این پژوهش کیفی است و از رویکرد نظریه زمینه‌ای به عنوان روش پژوهش استفاده می‌شود. در این روش، جمع‌آوری، تحلیل داده‌ها و نظریه‌ای که به دست می‌آید با یکدیگر در روابط نزدیکی هستند. محقق با نظریه‌ای پیش‌انگاشته، آغاز نمی‌کند؛ ترجیحاً مطالعه را با یک حوزه خاص شروع می‌کند و اجازه می‌دهد که نظریه به وسیله داده‌ها ایجاد شود (Strauss & Corbin, 2008). نمونه‌گیری مورد استفاده در این روش، نمونه‌گیری هدفمند است. در این نمونه‌گیری، پژوهشگر به دنبال انتخاب نمونه‌هایی است که با توجه به هدف تحقیق، اطلاعات غنی و مفیدی ارائه دهند. هدف این است که به شکل‌دهی نظریه زمینه‌ای کمک کنند و این فرایند تا زمانی ادامه می‌یابد که دسته‌بندی داده‌ها کامل شود و نظریه مورد نظر با همه جزئیات دقیق تشریح شود (Cresswell, 2009). مایکل پاتون معتقد است که نمونه‌گیری کیفی باید تا زمانی ادامه یابد که دیگر اطلاعات جدیدی حاصل نشود؛ یعنی زمانی که اطلاعات به حالت اشباع برسد (Gall et al., 2006). نمودار، فرایند روش‌شناسی پژوهش را در سه مرحله تعیین، تحلیل و تدقیق نشان می‌دهد.

توسعه‌دهندگان زمین متأثر می‌شود که با هم رقابت می‌کنند و اغلب کاربری‌های موجود را برای گسترش شهرنشینی جابه‌جا می‌کنند (Amoateng et al., 2013).

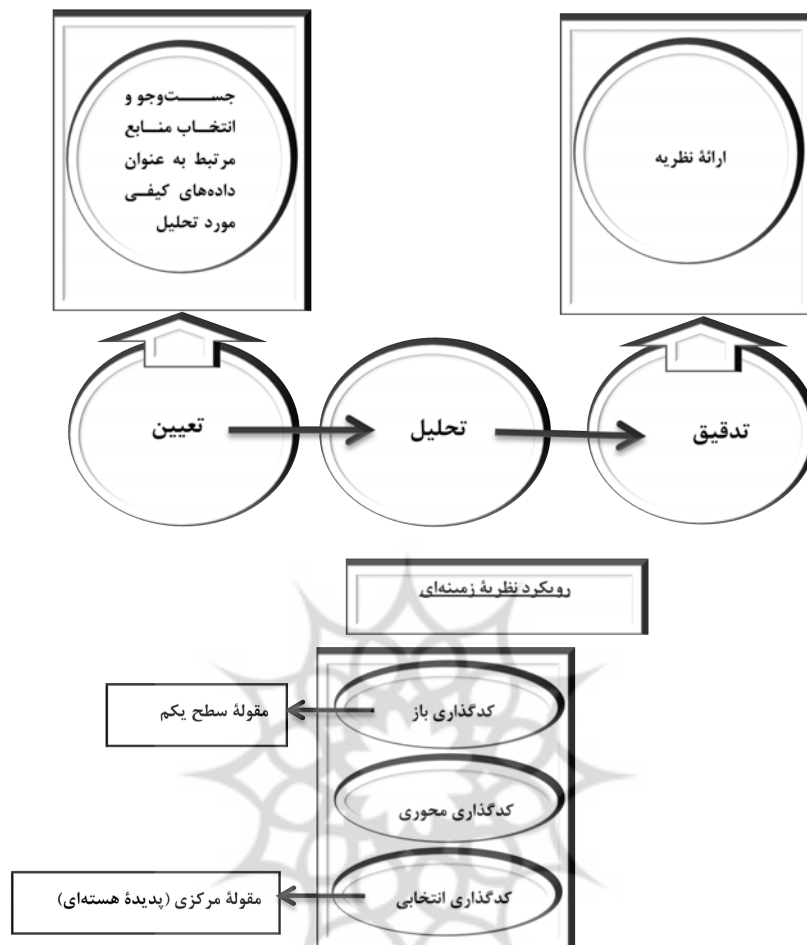
مارشال و همکاران (۲۰۰۹) فرایند پیراشهرنشینی آفریقا را با گذار روستا به شهر توصیف می‌کنند؛ جایی که فعالیت و سبک زندگی فعالان اجتماعی و اقتصادی روستایی کمرنگ‌تر می‌شود. به این ترتیب، این مناطق، به عنوان یک منطقه روستایی، شروع به شهرنشینی می‌کنند؛ ویژگی همگنی بافت روستایی را از دست می‌دهند و تبدیل به یک مکان ناهمگن و پیچیده برای ساکنان شهری و روستایی با زمینه‌های مختلف اجتماعی - اقتصادی می‌شوند (Afrane & Amoako, 2011).

در مجموع می‌توان گفت که فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری در سرتاسر جهان، متأثر از جریان‌های حرکتی مردم (تحرك مردم)، در یک روند گرایش به شهر یا گریز از شهر قابل تبیین است:

- گرایش به شهر، روندی است که گروه‌های مختلف مردم را به سمت هسته مرکزی جذب می‌کند. افراد تصمیم به مهاجرت می‌گیرند؛ زیرا در یک دوره بلندمدت، جذب جاذبه‌های ملموس و مورد انتظار شهر شده‌اند که به آن‌ها وعده فرصت‌های بهتر اقتصادی در مقایسه با بیرون شهر می‌دهد. مقصد مهاجرت به طور اساسی از روستا به محیط‌های شهری است و این مهاجران، عمدتاً افراد فقیری از مناطق روستایی یا ساکنان موقت مهاجر اعم از افراد جوان و تحصیل‌کرده جویای کار هستند. مهاجران در سال‌های اولیه مهاجرت خود، قادر به جذب در بازار زمین کلان‌شهری نیستند و لذا در محیط‌های پیرامونی مراکز کلان‌شهری سکونت می‌گزینند. همین امر سبب توسعه در ورای مرزهای ناحیه شهری و ایجاد قلمروهای فضایی پیرامونی کلان‌شهرها شده است که عمدتاً در پیوند با کلان‌شهر مرکزی است. چنین روندی، الگوهای واگرایی شهرنشینی را برمی‌انگیزد که در آن روش زندگی سرمایه‌داری شهری به فرهنگ محلی مبتنی بر کشاورزی و ویژگی‌های اجتماعی - اقتصادی آن رخنه می‌کند و در اکثر موارد، به تفرق فضایی و جدایی‌گزینی اجتماعی در مناطق جدید به وجود آمده منجر می‌شود. همچنین، ظهور اقتصاد غیر کشاورزی، یک الگوی در حال توسعه دوگانگی اقتصادی را با تمایل به حاشیه راندن به جای مدرنیزاسیون به‌ویژه در اقتصاد غیررسمی نشان می‌دهد مشخصه مناطق پیراشهری است. تمام این موارد، چهره اکولوژیکی مناطق پیرامونی را به یک چشم‌انداز چندمنظوره از

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱. فرایند پژوهش

مرحله اول (تعیین)

مرحله دوم (تحلیل)

مرحله اول بر مبنای استخراج داده های اولیه و گزاره های خام پی گرفته می شود. با توجه به اینکه این مقاله بر داده های متنی جهت تدوین و توضیح مفاهیم مبتنی است؛ لذا لازم است این مرحله در راستای جست و جو و انتخاب متون مناسب و بررسی آن، جهت گیری شود. برای این منظور، ابتدا به جست و جوی طیف وسیعی از منابع مرتبط با مناطق پیراشهری تهران پرداخته شد. این امر با استفاده از کلیدواژه هایی نظیر منطقه پیراشهری تهران، منطقه کلان شهری تهران، کلان شهر تهران، شهر - منطقه تهران پی گرفته شد. در گام اول ۱۴۰ منبع مرتبط با مناطق پیراشهری تهران در قالب مقاله های علمی معتبر، گزارش های علمی، خلاصه کتاب ها، پایان نامه ها و مقالات کنفرانسی مستخرج شدند. در گام دوم، به لحاظ بررسی جامع، یک بازه زمانی ۳۰ ساله، (۱۹۹۴ - ۲۰۰۲)، (۲۰۰۳ - ۲۰۱۱)، (۲۰۱۲ - ۲۰۲۴)، اساس ساختار مطالعه قرار گرفت. انتخاب بازه زمانی یادشده به دلیل بررسی مطالعات اخیر مناطق پیراشهری تهران هم زمان با تحولات گسترده این مناطق در اواخر سده ۲۰ میلادی مد نظر قرار گرفته است. بر همین اساس، تعداد ۱۰۲ منبع در این بازه زمانی از تعداد ۱۴۰ منبع کل، حاصل شد. در گام سوم نیز متن منابع منتخب از لحاظ پرداخت به فرایند شکل گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران، به دقت مورد بررسی قرار گرفت تا منابع مرتبط با هدف استخراج شود. لذا ۸۵ منبع برای بررسی نهایی به عنوان جامعه آماری این پژوهش انتخاب شد.

مرحله دوم، مرتبط با تحلیل ذهنی است که به استخراج اطلاعات، دسته بندی و کدگذاری می پردازد. ساختار اصلی تحلیل داده ها بر اساس سه شیوه کدگذاری ۱- کدگذاری باز؛ ۲- کدگذاری محوری؛ ۳- کدگذاری انتخابی (Strauss & Corbin, 2008) تعریف می شود. اولین گام، کدگذاری باز است و به فرایند تحلیلی گفته می شود که طی آن، مفاهیم اولیه و سپس، مقوله های اصلی مبتنی بر آن ها، شناسایی شده، خصیصه ها و ابعادشان در داده ها کشف می شود. این مرحله، باز نامیده می شود؛ چون پژوهشگر بدون اعمال هیچ محدودیتی می تواند به نام گذاری مقوله ها بپردازد و تعداد شناسه ها و مقوله ها را بدون محدودیت تعیین کند. در این پژوهش، متن منابع منتخب با بهره گیری از تحلیل محتوا به صورت دقیق و جزئی، سطر به سطر بررسی، مفهوم سازی و دسته بندی شده است. سپس بر اساس شباهت ها، ارتباطات مفهومی و ویژگی های مشترک میان شناسه های باز، مقوله های اولیه تعیین شدند. تمام مراحل تلخیص داده ها و استخراج مقوله های اولیه به صورت دستی، در یک ماتریس در یک برگه اکسل و در یک فرایند رفت و برگشتی چندین بار پی گرفته شد تا در نهایت ۵۳ مقوله اولیه (مقوله سطح یکم) استخراج شد.

دومین گام، کدگذاری محوری است. کدگذاری محوری مرحله ای است که پس از کدگذاری باز انجام می شود. در این مرحله، داده ها به صورت مداوم با یکدیگر مقایسه می شوند تا ارتباط بین مقوله های اولیه شناسایی شود. در واقع،

که بر بستر و زمینه این پدیده نوظهور در فرایند مداوم و پیوسته در حال تغییر کلان‌شهر تهران تأکید می‌کند.

- شرایط علی، به عوامل اصلی به‌وجودآورنده پیراشهرنشینی به لحاظ شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی می‌پردازد.

- شرایط میانجی (مداخله‌گر)، شرایط کلی در قالب کاتالیزورهایی هستند که بر کنش/کنش متقابل در مناطق پیراشهری تهران اثر می‌گذارند و نقش مداخله‌کننده در راستای هدایت این پدیده را دارند.

- راهبردها (کنش‌ها و تعاملات)، بر مجموعه‌ای از کنش‌ها و واکنش‌ها در یک فرایند مداوم که تا مرز سایه شهری تهران گسترده شده است؛ تأکید دارند.

- نتایج و پیامدها نیز نتیجه کنش و واکنش این پدیده در قلمروهای فضایی پیرامون کلان‌شهرهاست که چشم‌انداز خاصی را در منطقه کلان‌شهری تهران ایجاد کرده است. در ذیل به تفصیل به موارد یادشده می‌پردازیم:

شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای، در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران به طرز فزاینده‌ای مرتبط با تمرکزگرایی و قطب‌محوری همه‌شهر تهران و نظام اجتماعی-اقتصادی وابسته به نفت است. روند شهرنشینی در ایران، مشابه بسیاری از کشورهای درحال توسعه، بازتاب فضایی تغییرات در ساختار تولید است و گسترش نظام سرمایه‌داری جهانی در کشور را نشان می‌دهد.

در دوران انقلاب صنعتی اروپا، زمانی که سرمایه‌داری جهانی در حال رشد و گسترش بود؛ تهران به عنوان پایتخت ایران انتخاب شد. از این‌رو، ویژگی‌ها، سرنوشت و سیمای تهران از همان اوایل توسعه‌اش تحت تأثیر تغییرات صنعتی جهان و تأثیرات آن در ایران قرار گرفت (Hajipour, 2008). با روی کار آمدن حکومت پهلوی و سیاست تجدیدگرایی دولت جدید، از دهه ۱۳۰۰ شمسی، زمینه‌های گسترش سرمایه‌داری در ایران فراهم آمد و تهران، به‌تدریج به مرکز ثقل فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و پایتخت سیاسی کشور مبدل شد (Taleshi, 2019). لذا گسستگی نظام سلسله‌مراتب سکونتگاهی و تقسیم نامتوازن جمعیت، امکانات و تجمع آن‌ها در کانون مسلط تهران را می‌توان انعکاسی از سیاست‌گذاری‌های کلان سرمایه در جهان دانست؛ چراکه نظام سلطه جهانی، از دیرباز برای برقراری جریان زهکش‌کننده، به تمرکز در کانون مسلط پایتختی روی آورده است (Sarvar, 2017; Sheikhi, 2006).

کارکین (۲۰۰۷) شهر در ایران را به عنوان جایگاه وقوع سرمایه‌داری و یا حوزه مصرف در تقسیمات فضایی گردش سرمایه تعریف می‌کند. بر همین اساس، کلان‌شهر تهران به دلیل فقدان توان‌های رقابتی با تولیدات جهانی در روابط اقتصادی، به عنوان مرکز مصرف در بازارهای جهانی، ایفای نقش کرده و در دسته کلان‌شهرهای پیرامونی قرار گرفته است (Aghaei et al., 2014). از سوی دیگر، این پدیده ریشه در ناتوانی زیرساختی کشور در جذب غیرمتمرکز الگوی مصرف سرمایه‌داری دارد که بستر تمرکزگرایی کارکردی و فضایی را فراهم می‌سازد (Ghanbari & Mousavi, 2011). چنین تحولاتی از یکپارچگی و اثربخشی عناصر نظام شهری و روابط بین آن‌ها کاسته و با عدم تعادل‌های فضایی به ایجاد یک نظام شهری ناکارآمد و از هم‌گسیخته در قالب سیستم نخست شهری منجر شده است. در این الگو، شهر تهران به سبب وجود صرفه‌های ناشی از تجمع، بخش عمده‌ای از جمعیت شهری ایران را به خود جذب می‌کند (Kaviani et al., 2018).

نتیجه طبیعی این شیوه تمرکز که تصمیم‌گیری‌های مربوط به زندگی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را به اراده و میل یک نظام متمرکز سوق داده؛ ایجاد جذابیت‌ها و مزیت‌های نسبی بسیار در این نقطه کانونی و مناطق اطراف آن است. این موضوع در نهایت به جذب بخش عمده‌ای از جمعیت، فعالیت‌ها و امکانات اقتصادی-اجتماعی به این منطقه جغرافیایی منجر می‌شود (Dadashpoor et al., 2019)؛ به گونه‌ای که اغلب امکانات مدیریتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یا در تهران متمرکزند یا از تهران کنترل

زمانی که مقوله‌های اولیه با استفاده از ویژگی‌هایشان به یکدیگر متصل می‌شوند؛ این فرایند کدگذاری محوری نام دارد. این نام‌گذاری به دلیل ایجاد ارتباط میان مقوله‌ها بر اساس خصیصه‌ها و ابعاد مربوط به آن‌هاست. لذا در این مرحله، یک مقوله کدگذاری باز انتخاب شد و در مرکز فرایند مورد بررسی (به عنوان پدیده مرکزی) قرار گرفت. سپس از منظر مقوله‌های فرعی نظیر شرایط زمینه‌ای، شرایط علی، شرایط میانجی (مداخله‌گر)، راهبردها (کنش‌ها و تعاملات) و نتایج و پیامدها مورد بررسی قرار گرفت. این گام در نهایت به تولید و استخراج ۲۵ مقوله سطح دوم و ۱۰ خوشه مقوله‌ای (پدیده هسته‌ای) انجامید.

ستراوس و کوربین (۲۰۰۸) مقوله‌های فرعی را در قالب شرایط زمینه‌ای، شرایط علی، شرایط مداخله‌گر، راهبردها (کنش‌ها و تعاملات) و نتایج و پیامدها به صورت زیر تعریف می‌کنند:

- شرایط زمینه‌ای به ویژگی‌های خاصی اشاره دارد که یک پدیده را توصیف می‌کند. این شرایط به محل وقوع حوادث یا وقایع مرتبط با یک پدیده طی یک بازه زمانی مربوط می‌شود؛ جایی که تعاملات برای کنترل، مدیریت و واکنش به آن پدیده انجام می‌شود.
- شرایط علی، به شرایطی گفته می‌شود که عامل اصلی به‌وجودآورنده پدیده مورد مطالعه باشد. این عوامل، سعی در به هم زدن ساختار پدیده اولیه داشته و شرایط را برای بروز پدیده ثانویه فراهم می‌کنند.
- شرایط میانجی (مداخله‌گر)، شرایط کلی و وسیعی هستند که بر چگونگی کنش/کنش متقابل اثر می‌گذارند و نقشی مداخله‌کننده را در راستای هدایت پدیده اولیه به سمت پدیده ثانویه ایفا می‌کنند.
- راهبردها (کنش‌ها و تعاملات)، مجموعه‌ای از کنش‌ها و واکنش‌ها هستند که در برابر پدیده ثانویه بروز می‌یابند.
- نتایج و پیامدها، نتیجه کنش و واکنش شرایطی است که در خصوص پدیده وجود دارد.
- سومین گام نیز کدگذاری انتخابی است. کدگذاری انتخابی فرایند یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌هاست که در نهایت به انتخاب مقوله مرکزی می‌انجامد. مقوله مرکزی که گاه آن را مقوله هسته نیز می‌نامند؛ نمایانگر مضمون اصلی پژوهش است. مقوله مرکزی باید بتواند گوناگونی‌های درون مقوله‌ها را نیز در بر گیرد. نظریه پژوهشگر طی پیشرفت مطالعه، به تدریج سیستماتیک‌تر می‌شود و می‌تواند به شکل‌های مختلفی ارائه شود؛ مثلاً به صورت یک بیان روایی، الگو یا مجموعه‌ای از فرضیه‌ها و گزاره‌ها.

مرحله سوم (تدقیق)

در مرحله سوم، نظریه حاصل از کدگذاری انتخابی، به صورت یک عبارت روایی و توضیحی برای فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی منطقه پیراشهری تهران، ارائه شد. اعتبارسنجی نظریه زمینه‌ای، به این صورت انجام گرفت که کل فرایند کد، مقوله و تم‌های مستخرج از تحلیل، در قالب پنل نخبگان با ۹ متخصص حوزه شهری و منطقه‌ای در یک فرایند دلفی، مورد بررسی قرار گرفت و در صورت اختلاف نظر بین محقق و متخصصان، دوباره داده‌ها تحلیل و مفهوم‌پردازی شده و به متخصصان، عودت داده شد. این ۹ نفر شامل چهار نفر از اساتید دانشگاه در حوزه شهری و منطقه‌ای، دو نفر کارشناس و مدیر اجرایی؛ یک نفر اقتصاددان و پژوهشگر توسعه و دو نفر مشاور و مدیر اجرایی بودند. این امر تا زمان رفع شکاف‌های علمی احتمالی ادامه پیدا کرد و تعدیل‌ها و اصلاحات مقتضی در این فرایند اعمال شد.

یافته‌ها

تبیین فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران در قالب روش‌شناسی پژوهش، مستلزم شناخت زمینه‌های شکل‌گیری پیراشهرنشینی تهران، علت‌های این پدیده فضایی، مداخله‌گرهای مؤثر در این روند، راهبردها (کنش‌ها و تعاملات) و پیامدهای حاصله است.

- شرایط زمینه‌ای، دربرگیرنده خصوصیات ویژه مناطق پیراشهری تهران است

تولید می‌کند که آثار آن در تحولات فضایی متبلور می‌شود. درآمدهای نفتی به رونق بخشیدن به ساخت‌وساز، صنایع مرتبط، توسعه شهری و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها کمک می‌کنند و همچنین، فعالیت‌هایی مانند اختکار و سوداگری که به شدت تحت تأثیر سیاست‌های دولتی قرار دارند؛ برجسته‌تر می‌شوند (Imani Shamlou et al., 2018; Kheyroddin et al., 2013).

Wiedmann و همکاران (۲۰۱۲) بر این باورند که در کلان‌شهرهایی نظیر کلان‌شهرهای ایران که به اقتصاد نفتی وابسته هستند؛ کشف نفت به عنوان نقطه عطفی در تحولات شهرنشینی محسوب می‌شود و این روند با سازوکارهای مکتب سرمایه‌داری و لیبرالی پیوند می‌خورد. بنابراین موج انباشت، گردش و سود حاصل از درآمدهای نفتی در قالب تولید فضا و سرمایه ثابت نمود پیدا می‌کند که بر فرایند پیراشهرنشینی تهران تأثیر می‌گذارد (Imani Shamlou et al., 2016; Madanipour, 2011).

در مجموع می‌توان گفت که خوشه‌های مقوله‌ای تحت لوای شرایط زمینه‌ای در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران در دو دسته خلاصه می‌شوند. مورد اول، تمرکزگرایی و قطب‌محوری همه‌شمول تهران متأثر از عوامل اقتضایی محلی نظیر فقدان زیرساخت‌های محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و صرفه‌های ناشی از تجمع و نیروهای محرک جهانی نظیر گسترش سرمایه‌داری جهانی و سیاست‌های اقتصاد جهانی است. مورد دوم، نظام اجتماعی - اقتصادی وابسته به نفت متأثر از اقتصاد و جامعه‌رانتی است که با نقش و قدرت دولت، درآمدهای ملی و منطقه‌ای و واردات کالا/صادرات نفت، برجسته می‌شود (جدول ۱).

می‌شوند (Yasoori et al., 2014). به بیان دیگر، ایجاد فضاهای تجهیز شده در تهران، به تمرکز سرمایه، فعالیت و جمعیت در آن انجامیده و تمرکز مازاد اقتصاد ملی از سراسر کشور، فضایی مؤثر برای جذب جمعیت خلق کرده است (Dadashpoor et al., 2019). لذا تهران همچنان به عنوان یک کلان‌شهر بی‌تناسب به حیات خود ادامه می‌دهد و رشد فیزیکی آن، تحت تأثیر عواملی مانند انباشت شدید سرمایه از طریق خدمات سوداگرانه، درآمدهای نفتی، فقدان سیستم توسعه‌ای قوی برای تعدیل و رشد متوازن و روابط اقتصادی یک‌جانبه با جهان که شامل واردات کالا و صادرات نفت است، قرار دارد (Shamlou et al., 2016; Mardali et al., 2012).

دیگر مقوله زمینه‌ای مرتبط با پیراشهرنشینی در تهران، از نظام اجتماعی - اقتصادی وابسته آن متأثر می‌شود که تا حدود زیادی متأثر از ساخت و کارکرد اقتصاد سیاسی نفت است. بعد از توسعه صادرات نفت از دهه ۱۳۴۰ و به ویژه دهه ۱۳۵۰، اقتصاد نفتی، تمامی جنبه‌های اجتماعی - اقتصادی جامعه را که نقش و قدرت دولت در آن بسیار برجسته است، تحت تأثیر قرار داده و نظام اجتماعی - اقتصادی کشور را به سوی جامعه رانتی سوق داده است. در جامعه مبتنی بر رانت، گروه‌ها و اقشار مختلف برای کسب رانت بیشتر با یکدیگر رقابت می‌کنند. در این فرایند، هر طبقه بر اساس نوع روابط خود با قدرت نفتی، انحصارهای اقتصادی متنوعی را در بخش‌های گوناگون ایجاد می‌کند. این وضعیت از شکل‌گیری یک ساختار فضایی متوازن در اطراف کلان‌شهر تهران جلوگیری می‌کند (Mahdavi et al., 2009). در واقع، اقتصاد نفتی به عنوان یک شیوه تولید اقتصادی، روابط اجتماعی و سیاسی نظیر خود را

جدول ۱. شرایط زمینه‌ای مؤثر در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران

خوشه مقوله‌ای (پدیده هسته‌ای)	مقوله سطح دوم	کدگذاری باز (مقوله سطح یکم)	شرایط زمینه‌ای	
تمرکزگرایی و قطب‌گرایی همه‌شمول تهران	عوامل اقتضایی محلی	گسترش سرمایه‌داری جهانی		
		نیروهای محرک جهانی		
		فقدان زیرساخت‌های محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی	صرفه‌های ناشی از تجمع	
نظام اجتماعی - اقتصادی وابسته به نفت	جوامع وابسته	نقش و قدرت دولت		
		درآمدهای ملی و منطقه‌ای		واردات کالا/صادرات نفت

جمعیت مناطق پیرامونی آن افزوده شده است. چنین روندی، مبین گرایش به توسعه ناپیوسته و پیرامونی است (Dadashpoor & Salarian, 2018).

از اوایل دهه ۱۳۵۰، توسعه فیزیکی تهران به سرعت و به صورت پراکنده در امتداد محورهای ارتباطی شکل گرفت و این کلان‌شهر گسترش فضایی خود را در سطح منطقه مطرح کرد (Madanipour, 2011). مدل‌سازی وضعیت تهران با نظریه‌های مهاجرت در ابعاد مختلف، بیانگر روند فرایند مهاجرت به تهران در دو دهه اخیر بوده است (Ardehaei & Kord Zanganeh, 2018). مقصد مهاجرت، به طور اساسی از روستاها و شهرهای کم‌پرخوردار به تهران است و این مهاجران، عمدتاً افرادی هستند که به امید فرصت‌های بهتر اقتصادی، درآمدهای بیشتر و دائمی، بهره‌مندی از امکانات آموزشی، تفریحی، درمانی و اشتغال، روانه تهران می‌شوند (Ghanbari & Mousavi, 2011; Ghamami, 2004). این افراد، در سال‌های اولیه مهاجرت خود، قادر به جذب در بازار زمین کلان‌شهر تهران نیستند، لذا در قلمروهای پیرامونی سکونت می‌گزینند. افزایش قیمت زمین، مسکن و هزینه‌های زندگی، در واقع، توان رقابتی کلان‌شهر تهران در مقایسه با نواحی اطراف را کاهش می‌دهد. این امر

شرایط علی

فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران به چندین عامل مهم بستگی دارد. تغییرات جمعیتی، نیروی محرکه مهمی در این فرایند است. شهر تهران به عنوان پایتخت کشور، مراحل رشد و توسعه خود را با سرعتی بالاتر از حد معمول طی کرده است، به طوری که علاوه بر افزایش سریع جمعیت، مساحت و گستره این شهر نیز در دهه‌های اخیر با شتاب زیادی رشد کرده است (Dadashpoor & Miri Lavasani, 2015; Kaviani et al., 2015). این وضعیت می‌تواند ناشی از رشد طبیعی جمعیت، مهاجرت‌های روستا به شهر و در نتیجه، جذب جمعیت به مرکز سیاسی و اداری کشور باشد (Dadashpoor & Nateghi, 2017). تمرکز صنایع و خدمات در شهر تهران نیز از جمله دلایل اصلی تمرکز جمعیت در آن و گسترش تهران به قلمروهای فضایی پیرامونی است (Kaviani et al., 2018; Alidadi and Dadashpoor, 2018). جمعیت تهران از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵، تقریباً پنج برابر افزایش یافته است. این رشد در مناطق پیراشهری بسیار بیشتر از شهر تهران بوده است؛ به طوری که در دهه‌های اخیر، رشد جمعیت در شهر تهران کاهش یافته و بر

در این میان، برخی از ملاحظات زیست محیطی در راستای تمرکززدایی از تهران نیز در دستور کار قرار گرفته که بر توسعه مناطق پیراشهری مؤثر بوده است. انتقال صنایع به پیرامون تهران و محدودیت‌های احداث صنایع جدید در ۱۲۰ کیلومتری شهر تهران، با تأکید بر تمرکززدایی اشتغال، گواهی بر این مورد است (Dadashpoor & Tadayon, 2016). پیشرفت‌های ارتباطی نیز به این جابه‌جایی و دسترسی سریع کمک می‌کند. تهران به عنوان پایتخت و بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین شهر کشور با گسترش زیرساخت‌های حمل و نقل، از طریق مسیرهای ارتباطی متعدد با مراکز جمعیتی اطراف در ارتباط است (Dadashpoor & Salarian, 2018). دسترسی و نزدیکی به مراکز کلان‌شهری نیز می‌تواند یکی دیگر از عوامل رشد و توسعه مناطق پیرامونی کلان‌شهرها در نظر گرفته شود. به عنوان مثال جلالیان و همکاران (۲۰۱۶) با اشاره به یکی از نقاط سکونتی اطراف کلان‌شهر تهران، مسافت کوتاه و دسترسی آسان به کلان‌شهر تهران و خدمات آن را به عنوان عامل مؤثری در رشد جمعیتی و کالبدی آن مرکز سکونتی تلقی می‌کنند.

در مجموع می‌توان گفت که خوشه‌های مقوله‌ای تحت لوای شرایط علی در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران می‌توانند در سه دسته خلاصه شوند. مورد اول، علل تغییرمحور است که با تغییرات جمعیتی و تغییرات قیمت زمین به شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران می‌انجامد. این به طرز گسترده‌ای با رشد طبیعی جمعیت، مهاجرت‌های گسترده به تهران، قیمت پایین زمین در پیرامون تهران و سودآوری زمین مرتبط است. مورد دوم، علل توسعه‌محور است که از پیشرفت‌های ارتباطی سریع نظیر گسترش زیرساخت‌های حمل و نقل، مسیرهای ارتباطی متعدد، دسترسی به خدمات و امکانات کلان‌شهر و فاصله نزدیک با کلان‌شهر، منبث می‌شود. مورد سوم نیز علل قانون‌محور است که با ناکارآمدی قوانین مرتبط با زمین نظیر ناکارآمدی سیاست‌های زمین شهری و قوانین منطقه‌بندی، نادیده گرفتن گروه‌های کم‌درآمد و قوانین بالفعل نظیر ملاحظات زیست محیطی مرتبط است (جدول ۲).

به کند شدن رشد کلان‌شهر و اولویت یافتن اراضی بلافصل سکونتگاه‌های پیرامونی برای توسعه ناپیوسته می‌انجامد (Daneshpour, 2006; Hajipour, 2008). لذا، نوعی گسترش فضایی بی‌رویه و نامنظم با رشدی بی‌برنامه و منفصل در هاله کلان‌شهری تهران شکل می‌گیرد که نواحی پیرامونی کلان‌شهر تهران و محیط طبیعی آن را دستخوش تغییر و تحولات زیادی می‌کند (Ashenayi, 2013). به بیان دیگر، گسترش فضایی کلان‌شهر تهران ناشی از افزایش قیمت زمین و مسکن و انتقال جمعیت و فعالیت‌ها به مناطق حومه‌ای است. این پدیده به تدریج به شکل ساختارهای ناموزون و پراکنده در گستره وسیع اطراف شهر نمود پیدا می‌کند که خود باعث جدافتادگی محل کار و زندگی، افزایش فاصله‌ها، افزایش تردهای شهری و تخریب و آلودگی فزاینده محیط‌های انسانی و طبیعی می‌شود (Saeidnia, 1999). این در حالی است که بسیاری از کارخانه‌ها، صنایع و دفاتر بزرگ تجاری و خدماتی با چنین رهیافتی به مناطق پیراشهری روی می‌آورند که در آن قیمت زمین، مالیات و دیگر هزینه‌های متعلق به زمین نسبت به مرکز شهر تهران کمتر است (Kaviani et al., 2018). نبود سازوکارهای مالیاتی و نظارت بر نحوه خریدوفروش زمین نیز سبب می‌شود تا اراضی موجود در این قلمروها به دلیل قیمت پایین‌تر نسبت به اراضی شهری، دستخوش معاملات احتکاری و سودآوری زمین شود (Ghadery & Izadi, 2017; Rahnami & Shah Hosseini, 2008). از سوی دیگر، نادیده گرفتن گروه‌های کم‌درآمد در برنامه‌ها و سیاست‌های زمین شهری و قوانین منطقه‌بندی، به فراقنی جمعیت و فعالیت به نواحی پیرامونی، سودآوری زمین و افزایش پراکنده‌رویی منجر شده است (Shams Pouya, 2017).

غمامی (۲۰۰۷) از طرح‌های مداخله مقطعی دولت در بازار زمین از طریق تعیین کاربری، تراکم و منطقه‌بندی شهر و مداخله در عرضه زمین جدید صحبت می‌کنند که در عمل با محدود کردن عرضه زمین و ضابطه‌مند کردن آن بر اساس استانداردهایی متناسب با توان گروه‌های متوسط و بالاتر، باعث گسترش اسکان و عرضه زمین در خارج از محدوده شده است.

جدول ۲. شرایط علی مؤثر در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران

مقوله سطح دوم	مقوله سطح یکم	کدگذاری باز (مقوله سطح یکم)
علل تغییرمحور	تغییرات جمعیتی	خوشه مقوله‌ای (پدیده هسته‌ای)
		رشد طبیعی جمعیت
		مهاجرت‌های گسترده به تهران
		قیمت پایین زمین
علل توسعه‌محور	پیشرفت‌های ارتباطی سریع	احتکار و سودآوری زمین
		گسترش زیرساخت‌های حمل و نقل
		مسیرهای ارتباطی متعدد
		دسترسی به خدمات و امکانات کلان‌شهر
علل قانون‌محور	ناکارآمدی قوانین	مسافت کوتاه و فاصله نزدیک با کلان‌شهر
		سیاست‌های زمین شهری و قوانین منطقه‌بندی
		نادیده گرفتن گروه‌های کم‌درآمد
	قوانین بالفعل	ملاحظات زیست محیطی

شرایط میانجی (مداخله‌گر)

پیراشهری تهران، از یک‌سو، نقش قلمروهای سیاسی و مدیریتی مختلف با ناحیه‌های مسئولیت و اختیار متفاوت و یا همپوشان در این منطقه به عنوان عوامل تصمیم‌گیری را آشکار می‌کنند. از سوی دیگر، اسناد یکپارچه‌کننده و سازوکارهای تثبیت‌شده و رسمی برای هماهنگی و هم‌افزایی اقدامات و سیاست‌های تدبیرشده وجود ندارد. همچنین، پراکندگی ناموزون جمعیت، فعالیت و شکاف ایجادشده ناشی از نابرابری مرکز (کلان‌شهر تهران) و پیرامون (نواحی سکونت‌ی پراکنده در پیراشهر تهران)، بیش از هر چیز ناشی از تفرق شدید سیاسی و مدیریتی در این منطقه است (Tarantash, 2017). در شرایطی که شهرداری‌ها، دهیاری‌ها، بخش‌داری‌ها، فرمانداری‌ها و نهادهای دولتی دیگر (نهادهایی که می‌توانند در استقرار فعالیت‌ها و توسعه و ساخت‌وساز در نواحی پیرامون کلان‌شهر تصمیم‌گیری کنند)، گستره پیراشهری را به عنوان یک بستر و پتانسیل توسعه در نظر می‌گیرند و برخی آن را به عنوان منبع درآمدی بالقوه و بالفعل مد نظر قرار می‌دهند؛ چنین تشدید گذار فرایند پیراشهرنشینی دور از انتظار نیست (Ashenayi, 2013).

این امر، در شرایط فراهم بودن امکان برنامه‌ریزی کاربری زمین انحصاری و کنترل رشد محلی متفرق، به پراکندگی توسعه می‌انجامد. به دیگر سخن، قلمروهای مدیریتی شهری (شهرداری‌های منطقه) با تعیین محدوده برای شهرها و کنترل ساخت‌وساز، هزینه زمین و احداث را برای گروه‌های جمعیتی افزایش می‌دهند و به دلیل برنامه‌ریزی کاربری زمین انحصاری (فقدان برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ذخیره مسکن قابل استطاعت در محدوده خود را کاهش می‌دهند. بنابراین، جمعیتی که عمدتاً از گروه‌های کم‌درآمد هستند برای یافتن مسکنی متناسب با شرایط اقتصادی خود به مناطق پیرامونی روی می‌آورند؛ جایی که زمین ارزان‌تر و هزینه ساخت‌وساز به دلیل نبود یا ضعف کنترل رشد پایین‌تر است (Asadi & Zebardast, 2013). در چنین شرایطی، مشکلات ناشی از چندپارگی سیاست‌گذاری بخشی و نبود سازوکار نهادی مورد عمل و یکپارچه (شامل قوانین و مقررات، ساختارهای سازمانی و ابزارهای سیاست‌گذاری) متناسب با این گسترش کالبدی - که برای ایجاد یکپارچگی میان این عوامل تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری تدبیر شده باشد، مشکلات گسترش کالبدی همچون تخریب محیط زیست، از بین رفتن زمین‌های کشاورزی، آلودگی‌های خاک و هوا و ناکارایی شبکه حمل‌ونقل را تشدید می‌کند (Ebrahimnia, 2015; Ebrahimnia & Daneshpour, 2017).

در مجموع، می‌توان گفت که خوشه‌های مقوله‌ای تحت لوای شرایط میانجی (مداخله‌گر) در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران در دو دسته می‌تواند خلاصه شود. مورد اول، تفرق سیاسی - عملکردی است که از تعدد و تکرر نهادهای برنامه‌ریزی، اجرایی و دستور کارهای موازی و ناهماهنگ، متأثر می‌شود. مورد دوم، تفرق فضایی نشئت‌گرفته از پراکندگی رویی است که با رویکردهای کنترل رشد تهران و برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری بخشی، مرتبط است (جدول ۳).

شرایط کلی و وسیع در قالب کاتالیزورهای تسریع‌کننده فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران، تحت عنوان شرایط میانجی (مداخله‌گر)، دربرگیرنده چند مورد مهم در این مناطق هستند. یکی از این موارد، تفرق شدید سیاسی - عملکردی در منطقه پیراشهری تهران است که نقش بسیار مؤثری در نحوه شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری ایفا می‌کند. مطالعات نظام اداره و حاکمیت مناطق پیراشهری تهران، حاکی از وجود تفرق سیاسی - عملکردی به صورت توأم و روند رو به افزایش آن در دهه‌های اخیر است که در نبود سازوکارهای هماهنگی و همکاری، مانع از اتخاذ هرگونه تصمیم سیاستی یکپارچه و مدیریت شهری مؤثر برای مناطق پیراشهری تهران به عنوان یک کلیت ارگانیک می‌شود (Tarantash, 2017). تفرق سیاسی - عملکردی زمانی رخ می‌دهد که در یک شهر یا منطقه حکومتی خاص، مانند محدوده‌های شهری یا شهرداری‌ها، وظایف و خدمات محلی بین چندین نهاد، سازمان و هیئت مختلف تقسیم می‌شود. در چنین شرایطی، تعدد و تنوع نهادهای برنامه‌ریزی و اجرایی موجب می‌شود ایجاد هماهنگی میان سیاست‌های مختلف و تأثیرات فضایی و محیطی ناشی از آن‌ها به یکی از چالش‌های بزرگ سیستم مدیریت و حکمروایی این مناطق تبدیل شود (Barakpour & Asadi, 2011; Asadi & Zebardast, 2013).

منطقه کلان‌شهری تهران و به‌طبع مناطق پیراشهری تهران نیز از این قاعده مستثنا نیست و چندپارچگی مدیریت شهری و عدم هماهنگی بین سازمان‌های خدماتی در عرصه‌های تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت در نبود دولت محلی، از عمده‌ترین چالش‌های مدیریتی این مناطق است (Tavakolinia et al., 2015). افزایش تنوع و تعداد کنشگران و سازمان‌های مرتبط که در مدیریت شهری این مناطق نقش دارند، همراه با انگیزه‌ها و منافع گوناگون و حتی متعارض آن‌ها برای مداخله و انجام وظایف در مناطق خود، باعث شده است تا چگونگی سازمان‌دهی و تقسیم کار کارآمد و مؤثر، در راستای توسعه شهری و بهبود پایدار کیفیت زندگی شهروندان، به یکی از چالش‌های اساسی تبدیل شود (Barakpour & Asadi, 2011). به بیان دیگر، تعدد سازمان‌های مسئول مدیریت شهری، مانع از انجام درست بسیاری از وظایف شده و در بسیاری از موارد به تداخل بین سازمان‌های درگیر منجر می‌شود که با موازی‌کاری، دوباره‌کاری، ایجاد تشکیلات عریض و طویل دیوانی، ایجاد اصطکاک و ناهماهنگی در انجام وظایف و عدم مسئولیت‌پذیری همراه است (Tavakolinia et al., 2015). این امر از یک‌سو موجب بروز مشکلاتی در خدمات‌رسانی شهروندان شده و از سوی دیگر به ناهماهنگی در سیستم مدیریت شهری، ناپایداری، تداخل عملکردی و صرف هزینه‌های مضاعف در مدیریت انجامیده است (Akhondi et al., 2007; Amanpour, & Sajadian, 2016).

مطالعات انجام‌شده در خصوص چگونگی مدیریت و برنامه‌ریزی منطقه

جدول ۳. شرایط میانجی (مداخله‌گر) مؤثر در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران

مقوله سطح دوم	مقوله سطح یکم	شرایط میانجی (مداخله‌گر)	
تعدد و تکرر نهادهای برنامه‌ریزی و اجرایی	عدم انطباق قلمروی عملکردی (مناطق پیراشهری) با قلمروی سازمانی	شرایط میانجی (مداخله‌گر)	
	تفرق سیاسی - عملکردی		فقدان سازمان‌دهی و تقسیم وظایف بین نهادی
تفرق فضایی	پراکندگی رویی		فقدان سازوکار نهادی مورد عمل و یکپارچه
			فقدان سازوکارهای هماهنگی و همکاری
		اعمال رویکردهای کنترل رشد تهران	
		برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری بخشی	

راهبردها (کنش‌ها و تعاملات)

حریم خطوط انتقال نیرو، حریم راه‌های دسترسی درون و برون شهری، حریم کاربردهای ناسازگار با کاربردهای مسکونی همچون فرودگاه‌ها، کارخانه‌ها، زمین‌های دفن و بازیافت زباله‌ها، تصفیه‌خانه‌های درون شهری و برون شهری) نیز شکل گرفته‌اند. این تغییرات، به مرور زمان با اثراتی همچون تخریب محیط طبیعی و کاهش زمین‌هایی با کاربرد کشاورزی (مستعد کشاورزی)، همراه بوده است. چنین روندی، با تأمین فضای مورد نیاز برای فعالیت‌های مسکونی و غیرمسکونی، به افزایش تراکم و ارتفاع ساختمان‌ها و نیز مصرف بیش از اندازه فضاهای باارزش از نظر نگهداشت طبیعت و فضاهای باز (همچون پوشش درخت و باغ‌های خصوصی، فضاهای سبز عمومی و زمین‌های کشاورزی)، انجامیده است (Amirinejad, 2019). نرخ متوسط رشد سالیانه جمعیت سکونتگاه‌های شکل گرفته و پراکنده شده در محیط‌های پیراشهری منطقه کلان‌شهری تهران پس از دهه ۱۳۵۰، بیشتر از نرخ متوسط رشد سالیانه جمعیت کلان‌شهری تهران بوده و این پدیده به موازات دگرگونی‌های مهارنشده کاربرد زمین و محیط طبیعی در این منطقه بوده است. از سوی دیگر، به دلیل نبود مدیریت کارآمد منابع آبی و مصرف فراتر از توان و ظرفیت اکولوژیکی انواع منابع تجدیدناپذیر، زمین‌های کویری و شورزارها حدود یکصد کیلومترمربع افزایش یافته (به‌ویژه در دشت‌های جنوب و جنوب شرق) و اندازه فضاهای باز در این منطقه را به ۶۵ درصد از مساحت کل منطقه افزایش داده است (Daneshpour & Tarantash, 2017). در کنار موارد یادشده، می‌توان به اقتصاد خاکستری نیز در توجیه بازخورد تهاجمی - تدافعی در مناطق پیراشهری تهران اشاره کرد که به علت درآمد انتظاری مهاجران به تهران رخ داده است. این افراد شغل رسمی برای تأمین معیشت خود ندارند و معمولاً به دلیل فقدان مهارت، تخصص و سرمایه‌گذاری، به اجبار به سمت اقتصاد غیررسمی و خاکستری مانند مشاغل ناپایدار و گاهی اوقات مجرمانه مثل دست‌فروشی، خریدوفروش کاپن، تکی‌گری و جمع‌آوری زباله کشیده می‌شوند (Salehi Amirri & Khodaie, 2010; Daneshpour et al., 2015). فضای هدف گسسته نیز دیگر خوشه‌مقوله‌ای است که در واکنش به پدیده مورد نظر، می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. این امر از تداخلات گسترده و تعارض‌های منافع ناشی می‌شود. در نبود یک سازوکار کارآمد و یکپارچه مهارت‌گسترش کلان‌شهری تهران، محیط طبیعی پیرامون کلان‌شهر، محل بروز انواع مشکل‌های ناشی از تخریب محیط زیست، تغییر گسترده کاربرد زمین‌های کشاورزی و محیط طبیعی، شدت گرفتن انواع دخالت‌های سوداگرانه و ساخت‌وسازهای کنترل‌نشده و رشد بیش از پیش سکونتگاه‌های غیررسمی با افراد و خانوارهای ساکن متعلق به گروه‌های درآمدی پایین شده است (Sasanpoor, 2010; Bagheri, 2012; Daneshpour & Tarantash, 2017). این وضعیت را می‌توان نتیجه‌ای از ابهام و تناقض نظری و عملی ناشی از تداخلات گسترده مدیریتی و اجرایی در فرایند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری برای کلان‌شهر تهران و مناطق اطراف آن دانست (Salehi Amirri & Khodaie, 2010). همچنین، غیریکپارچگی منافع گروه‌های چندگانه ذی‌نفع در کلان‌شهر تهران قابل پی‌گیری است و افراد و گروه‌هایی در بخش خصوصی (و گاه بخش عمومی)، به دنبال تجمیع و بیشینه کردن منافع و بهره‌های اقتصادی خود به‌ویژه از راه بورس‌سازی زمین و مواردی از این قبیل هستند که تعارض منافع ناشی از آن، مسبب فضای هدف گسسته در مناطق درون و بیرون این کلان‌شهر است (Ebrahimnia, 2015). در مجموع می‌توان گفت که خوشه‌های مقوله‌ای تحت لوای راهبردها (کنش‌ها و تعاملات) در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران در دو دسته می‌توانند خلاصه شوند. مورد اول، بازخورد تهاجمی - تدافعی در قالب جدایی‌گزینی اجتماعی - اقتصادی، مورفولوژی پراکنده، اقتصاد خاکستری و ملاحظاتی زیست‌محیطی است. مورد دوم نیز فضای هدف گسسته است که تداخلات گسترده و تعارض‌های منافع را نشان می‌دهد (جدول ۴).

راهبردها، مجموعه‌ای از کنش‌ها و تعاملات هستند که در بطن فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران، بر اساس دو مقوله خوشه‌ای بازخورد تهاجمی - تدافعی و فضای هدف گسسته، قابل توجیه هستند.

جدایی‌گزینی اجتماعی - اقتصادی، یکی از بازخوردهای تهاجمی - تدافعی است که به توزیع فضایی ناهمگون جمعیت و فعالیت در سکونتگاه‌های مختلف مناطق پیرامونی تهران می‌انجامد. این امر به طرز گسترده‌ای از جابه‌جایی‌های جمعیتی نشئت می‌گیرد (Dadashpoor & Zahirnejad, 2020). شهر تهران با دو پدیده جابه‌جایی جمعیت از درون به محیط پیراشهری و مهاجرت به مقصد شهر تهران که به دلیل عدم تطابق شرایط اجتماعی - اقتصادی جمعیت مهاجر با ویژگی‌های سکوتی در درون شهر تهران به محیط پیراشهری تهران رانده می‌شوند؛ روبه‌رو بوده و هست (Daneshpour, 2006). به بیان دیگر، در کلان‌شهر تهران به دلیل افزایش قیمت زمین و مسکن، جمعیت و فعالیت‌ها به تدریج به خارج از شهر منتقل شده‌اند و در نتیجه، محیط‌های پراکنده در گستره وسیع حوزه شهری تهران شکل گرفته‌اند. این روند، جدایی و شکاف اجتماعی - اقتصادی را در مناطق پیراشهری افزایش داده و مراکز پراکنده سکوتی و فعالیتی در آنجا به وجود آورده است (Dadashpoor & Miri, 2015). در این فرایند، فضاهای شهری پراکنده به درون یکدیگر و نیز به محیط‌های بالاترکلیف شهری که فاقد برنامه مشخصی جهت نگهداشت، توسعه شهری یا غیرشهری هستند؛ هجوم می‌آورند. همچنین کاربردهای ناسازگار با فعالیت مسکونی در درون ناحیه‌های مسکونی درهم‌آمیخته و حاشیه فضاهای غیرمسکونی همچون زیرساخت‌های حمل‌ونقل (شامل شبکه‌های حمل‌ونقل ریلی و جاده‌ای و نیز فرودگاه)، فضاهای صنعتی، پارک‌های نظامی و گورستان‌ها، توسط فعالیت‌ها و کاربردهای شهری تصرف می‌شوند. به دلیل درهم‌آمیختگی عناصر و کاربردهای ناسازگار و ناهمگون، ساختارهای فضایی کلان‌شهر تهران و محیط‌های پیرامونی آن، پیچیده‌تر، ناسازگارتر و ناکارآمدتر شده است (Asadi & Zebardast, 2013; Daneshpour & Tarantash, 2017). در برخی موارد، مهاجرت از تهران به مناطق پیراشهری در قالب اجتماعات محصور پیرامونی قابل مشاهده است که توسط اقشار متوسط و بالای جامعه به عنوان خانه‌های دوم یا سکونتگاه‌های تفریحی موقت ایجاد می‌شود (Ghamami et al., 2007; Zaheri et al., 2013). این سکونتگاه‌ها نیز جدایی‌گزینی فضایی در مناطق پی‌ری را تشدید می‌کنند. لذا می‌توان گفت که جایگزینی در مناطق پیراشهری، مرتبط با رابطه تکاملی و تعاملی میان ساکنان مناطق پیراشهری، به لحاظ نابرابری‌های اجتماعی - اقتصادی و خدمات مبتنی بر بازار در عرضه زمین و مسکن قابل استطاعت است (Dadashpoor & Ghazaei, 2019).

بر همین اساس، مورفولوژی پراکنده مناطق پیراشهری، وجه دیگری از بازخوردهای تهاجمی - تدافعی در مناطق پیراشهری تهران است که تحولات گسترده‌ای را در نظام اسکان جمعیت و استقرار فعالیت در سکونتگاه‌های زیستی مستقر در نواحی پیرامونی کلان‌شهر تهران و محیط طبیعی آن، ایجاد می‌کند. حاجی‌پور (۲۰۰۸)، این فرایند را با توسعه اقماری و غیرمتمرکز، آهنگ شتابان توسعه به صورت گسسته، غلبه نیروهای گریز از مرکز، کندی رشد کلان‌شهر و تکثیر و توسعه منفصل در هاله‌های پیرامونی توصیف می‌کند. این توسعه با پراکنده‌رویی گسترده‌ای همراه است که به گسترش فضایی نامنظم ساخت‌وسازها در زمین‌های خارج از محدوده شهرداری منجر می‌شود (Tabibian & Asadie, 2008). از سوی دیگر، برخی از فضاهای مسکونی و غیرمسکونی در ناحیه‌های در معرض انواع مخاطرات طبیعی (همچون ناحیه غسل‌های زمین‌های پرشیب و در معرض زمین‌لغزش، حریم و بسترهای رودخانه‌ها و سیلاب‌ها) و مخاطرات انسان‌ساخت (همچون ساخت‌وساز در

جدول ۴. راهبردهای مؤثر در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران

مقوله سطح دوم	مقوله سطح یکم (مقوله سطح یکم)	راهبردها (کنش‌ها و تعاملات)
خوشه مقوله‌ای (پدیده هسته‌ای)	کدگذاری باز (مقوله سطح یکم)	
بازخورد تهاجمی - تدافعی	جدایی‌گزینی اجتماعی - اقتصادی	نابرابری‌های اجتماعی - اقتصادی خدمات مبتنی بر بازار در عرضه زمین و مسکن قابل استطاعت
	مورفولوژی پراکنده	تکثیر و توسعه منفصل (پراکنده‌روی)
		ناسازگاری مکانی و عملکردی
	اقتصاد خاکستری	جست‌وجوی درآمد انتظاری
		مشاغل کاذب
	ملاحظات زیست‌محیطی	تخریب چشم‌اندازهای زیست‌محیطی
کاهش زمین‌های مستعد کشاورزی		
فضای هدف گسترده	تداخلات گسترده	نیبود یک سازوکار کارآمد و یکپارچه ابهام و تناقض نظری و عملی در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری
	تعارض‌های منافع	تجمیع و بیشینه کردن منافع و بهره‌های اقتصادی

نتایج و پیامدها

مداوم، چشم‌اندازهای طبیعی و نیمه‌طبیعی با توسعه شهری جایگزین می‌شود؛ زمین‌های مرغوب کشاورزی از بین می‌رود و تخریب خاک، جنگل‌زدایی، تقلیل آب و آلودگی و افزایش ضایعات جامد و مایع در اکثر نقاط این مناطق مشهود است (Amirinejad, 2019; Daneshpour & Tarantash, 2017). تعارض‌های یادشده در متن رویه‌های تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری متفرق، نظیر تعدد عوامل سیاست‌گذاری مؤثر بر چگونگی گسترش منطقه کلان‌شهری تهران در هاله‌های پیرامونی و تداخل وظایف آن‌ها رخ می‌دهند. این در حالی است که هیچ سازوکار نهادی مورد عمل و یکپارچه شامل قوانین و مقررات، ساختارهای سازمانی و ابزارهای سیاست‌گذاری برای هدایت این پدیده وجود ندارد (Asadi & Zebardast, 2013; Tavakolinia et al., 2015). در واقع، در این مناطق، ذی‌نفعان چندگانه مرتبط با عوامل سیاست‌گذاری بخشی که وابسته به حکومت مرکزی هستند؛ به تولید تصمیم و سیاست و اجرای آن‌ها در حوزه‌های موضوعی گوناگون می‌پردازند (Akhondi et al., 2007; Aman-pour, & Sajadian, 2016). در این میان، عوامل تصمیم‌گیری منتخب شهروندان عمدتاً جایگاهی ناروشن و مبهم دارند. عوامل تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری بخش خصوصی نیز با انگیزه تجمیع و به کارگیری سرمایه و افزایش سود اقتصادی، منافع و بهره‌هایی را به‌ویژه در توسعه و بازتوسعه زمین دنبال می‌کنند (Ebrahimnia, 2015). تداخل‌های گسترده مدیریتی، تعدد قلمروهای مدیریت محلی و نبود سازوکارهای هماهنگی، همکاری و همیاری میان قلمروهای حکومتی، مدیریتی و نهادهای بخشی (Akhondi et al., 2007; Barakpour & Asadi, 2011)، به همراه رویه‌های مرتبط با نظام برنامه‌ریزی متفرق و استقرار بی‌برنامه جمعیت و فعالیت‌ها نیز نقش بسیار مهمی در ایجاد تعارض‌های یادشده دارند.

در منطقه کلان‌شهری تهران، حضور ده‌ها سازمان در کنار شهرداری، موجب وضعیتی نابسامان از نظر هماهنگی در انجام وظایف و ارائه خدمات شده است و هزینه‌های اضافی را به شهروندان و شهر تحمیل می‌کند (Barakpour & Asadi, 2011). همین امر به توسعه برنامه‌ریزی نشده و ناهماهنگ در مناطق پیرا شهری می‌انجامد. فرایندهای فن - عقلایی و رویه‌ها و ساختار سلسله‌مراتبی بخشی در سیستم برنامه‌ریزی، نیز قادر به هدایت و کنترل تغییرات فضایی سریع و ترتیبات نهادی متفرق در منطقه کلان‌شهری تهران و نواحی پیراشهری آن نبوده و به چالش‌های این مناطق دامن می‌زند (Daneshpour & Ebrahimnia, 2017).

کنش‌ها و تعاملات مؤثر در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران، به طیف گسترده‌ای از تعارض‌ها از جمله تعارض‌های محتوایی و تعارض‌های رویه‌ای در مناطق پیرامونی تهران منجر شده است. تعارض‌های یادشده، محصول برنامه‌ریزی و کنترل نامناسب توسعه، نیازها، منافع، خواسته‌ها، اهداف، ارتباطات و ارزش‌های متفاوت است. ملاحظات رایج نشان می‌دهند مناطق پیراشهری تهران، دستخوش تعارض‌های محتوایی در قالب اغتشاشات کالبدی - فضایی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی هستند. این مناطق، به صورت پراکنده و نامنظم در پیرامون کلان‌شهر تهران با رشدی بی‌برنامه و منفصل گسترده می‌شوند که پیامد آن، چشم‌اندازهای آشفته پیراشهری است (Mirkatooli et al., 2011; Dadashpour & Miri Lavasani, 2015). الگوی نامناسب توسعه کاربری اراضی در این مناطق با تکثیر و توسعه منفصل، به گسترش ناموزون فضایی می‌انجامد و آرایش فضایی ناکارآمد را موجب می‌شود (Hajipour, 2008). لذا مناطق پیراشهری تهران، یک سازمان فضایی متفرق، پراکنده، ریزدانه، ناپایدار و عمدتاً خودساخته را متجلی می‌کنند که عدم عمران زمین در بسیاری از نقاط آن به چشم می‌خورد (Ashenayi, 2013). چنین روندی با فرایندهای جدایی‌گزینی اجتماعی - اقتصادی تشدید می‌شود که پیامد مبرم مسائل متعددی نظیر تمایزهای اجتماعی، شکاف طبقاتی و... است (Dadashpour & Zahirnejad, 2020). این امر، انسجام اجتماعی حومه‌های پیراشهری تهران را به دلیل جدایی‌گزینی جوامع متعدد ناشی از شیوه زندگی متنوع و متفاوت، نیازهای اجتماعی و انتظارات نسبت به محل سکونت، کاهش داده و زمینه‌ساز تعارض‌های متعدد اجتماعی در این مناطق می‌شود (Dadashpour & Ghazaie, 2019). برخی ساکنان پیراشهری به فعالیت‌های غیررسمی و غیرقانونی درآمدزا می‌پردازند که به اقتصاد خاکستری تعبیر شده است (Salehi et al., 2015; Amir & Khodaie, 2010; Daneshpour et al., 2015). فرایندهای یادشده، در نهایت به تغییر کاربرد فضا و ساختار فعالیت می‌انجامد (Dadashpour et al., 2019). این امر، عمدتاً با تغییر کاربری زمین از فعالیت‌های کشاورزی به غیر کشاورزی رخ می‌دهد و به دلیل روند فزاینده تقاضای زمین در یک فضای رقابتی و پرتعارض، به سوداگری و احتکار در تأمین و توسعه زمین می‌انجامد (Ahmadi et al., 2010; Rahnami & Shah Hosseini, 2008; Ghaderi & Izadi, 2017). بر همین اساس، در مناطق پیراشهری تهران، طی یک فرایند

زیست محیطی قابل تعریف خواهد بود. مورد دوم، تعارض‌های رویه‌ای فراروی این مناطق است که تعارض‌های نظام تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و مدیریتی را در بر می‌گیرد.

در مجموع، می‌توان گفت که نتایج و پیامدهای حاصل از فرایند یادشده به دو صورت متجلی می‌شود. مورد اول، تعارض‌های محتوایی در مناطق پیراشهری تهران است که در ارتباط با بخش‌ها و اهداف موضوعی مانند اغتشاشات کالبدی - فضایی، اغتشاشات اجتماعی، اغتشاشات اقتصادی و اغتشاشات

جدول ۵. نتایج و پیامدها در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران

خوشه مقوله‌ای (پدیده هسته‌ای)	مقوله سطح دوم	کدگذاری باز (مقوله سطح یکم)	نتایج و پیامدها								
تعارض‌های محتوایی	اغتشاشات کالبدی-فضایی	پراکندگی ساختار فضایی		نتایج و پیامدها							
		تناقض‌های کاربری زمین			نتایج و پیامدها						
		تکثیر و توسعه منفصل				نتایج و پیامدها					
	اجتماعی اغتشاشات اجتماعی	جدایی‌گزینی					نتایج و پیامدها				
	اغتشاشات اقتصادی	ظهور و بروز فعالیت‌های غیررسمی و غیرقانونی درآمدزا						نتایج و پیامدها			
		سوداگری و احتکار در تأمین و توسعه زمین							نتایج و پیامدها		
		کالایی شدن زمین								نتایج و پیامدها	
	اغتشاشات زیست محیطی	از بین رفتن اراضی مرغوب باغی و کشاورزی									نتایج و پیامدها
		آلودگی‌های آب، خاک و هوا									
افت شتابان محیطی		نتایج و پیامدها									
تعارض‌های رویه‌ای	تعارض‌های نظام تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری			رویه‌های تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری متفرق	نتایج و پیامدها						
				نبود سازوکار نهادی مورد عمل و یکپارچه (شامل قوانین و مقررات، ساختارهای سازمانی و ابزارهای سیاست‌گذاری)		نتایج و پیامدها					
	تعارض‌های نظام برنامه‌ریزی			نظام برنامه‌ریزی متفرق			نتایج و پیامدها				
				استقرار بی‌برنامه جمعیت و فعالیت‌ها				نتایج و پیامدها			
	تعارض‌های نظام مدیریتی		تعارض‌های نظام مدیریتی	تداخل‌های گسترده مدیریتی و تعدد قلمروهای مدیریت محلی					نتایج و پیامدها		
				دستور کارهای موازی و همپوشان						نتایج و پیامدها	
نبود سازوکارهای هماهنگی، همکاری و همیاری				نتایج و پیامدها							

دوران مصادف با قحطی مفرط در ایران و هجوم نیروهای انگلیسی برای محافظت از چاه‌های نفت در کشور است. کمبود غلات در کشور سبب اخذ اجباری آذوقه از سوی انگلیسی‌ها شد و هم‌زمان با قحطی و خشکسالی، سیل عظیمی از جمعیت به سمت تهران سرازیر شد. مقارن با همین دوران، حصارهای قدیمی شهر برداشته شد تا شهر بتواند جمعیت جدید مهاجر که قحطی آن‌ها را به تهران کشانده بود، در بر گیرد. به بیانی، اولین موج شهری شدن اطراف تهران و شکل‌گیری هسته‌های شهری در پیرامون، به لحاظ تاریخی به دوران ناصری بازمی‌گردد که تحت تأثیر نفت و مهاجرت بالای جمعیت بود. پس از آن، شهر تهران در پای ارتفاعات البرز و در حد فاصل دو منبع آبی دائمی (کرج - جاجرود) و متکی به اراضی حاصلخیز مخروط‌افکنه‌های جنوب غربی (دشت شهریار) و جنوب شرقی (دشت ورامین) رشد و توسعه پیدا کرد (Hajipour, 2008). مرکزیت تهران در سال‌های بعد به دلیل شکل حکومتی آن افزایش یافت. این افزایش تمرکز ناشی از تمرکز فعالیت‌های اداری و خدماتی، تقویت مرکز تصمیم‌گیری، تجمع سرمایه و درآمد و در نهایت انتقال سایر عوامل تولید بود. این امر، سیل عظیمی از جریان‌های مهاجرتی به تهران را، به‌خصوص در جریان اصلاحات ارضی نیروی کار کشاورزی در

بحث: نظریه زمینه‌ای

پیش از کشف نفت، نظام فضایی ایران را می‌توان به الگویی شبکه‌ای و چندمرکزی شبیه دانست که مظاهر مدرنیسم و سرمایه‌داری در آن ظاهر شده بودند، اما با کشف نفت و به‌خصوص در نیم‌قرن اخیر، افزایش قیمت نفت و وابستگی دولت‌ها به درآمدهای نفتی، تغییرات اساسی در سازمان تولید، ساختار فضایی و نظام شهرنشینی کشور ایجاد کرد. در حالی که پدیده اولیه (شبکه شهری کهن‌شانی) در نظام فضایی کشور در جریان بوده؛ از یک‌سو با برجسته شدن شرایط زمینه‌ای و از سوی دیگر، ظهور شرایط علی و میانجی (مداخله‌گر)، ساختار فضایی کشور تغییر کرده و یک ساختار تک‌قطبی با مرکزیت تهران و رشد و گسترش ناموزون و پراکنده پیرامونی به وجود آورده است. در پی توسعه تهران و افزایش اهمیت آن طی پنجاه سال اخیر، این وضعیت به پدیده‌ای فضایی در ساختار ایران منجر شده که به نام نظام تک‌قطبی و پایتخت‌محور شناخته می‌شود (Lalehpour, 2016; Aghasi & Estoque, 2017; Kaviani et al., 2015).

توسعه تهران مدرن که به لحاظ زمانی به گونه‌ای بلافاصل، به دوران مدرن ایران متصل است، به سال‌های ۱۲۸۷ش/۱۹۱۹م، به این سو بازمی‌گردد. این

چشم می‌خورند. از سوی دیگر، وجود خانه‌های دوم نیز نقش مهمی در توسعه پراکنده این فرایند ایفا می‌کند. در برخی از مناطق پیراشهری تهران نیز توسعه‌های غیررسمی و غیرمجاز زمین و حاشیه‌نشینی‌های گسترده، چهره نامطلوبی به چشم‌انداز پیراشهر تهران داده است که اتصال نامناسب فیزیکی به شبکه‌های خدماتی و زیرساخت‌ها، مشکلات آن را تشدید می‌کند.

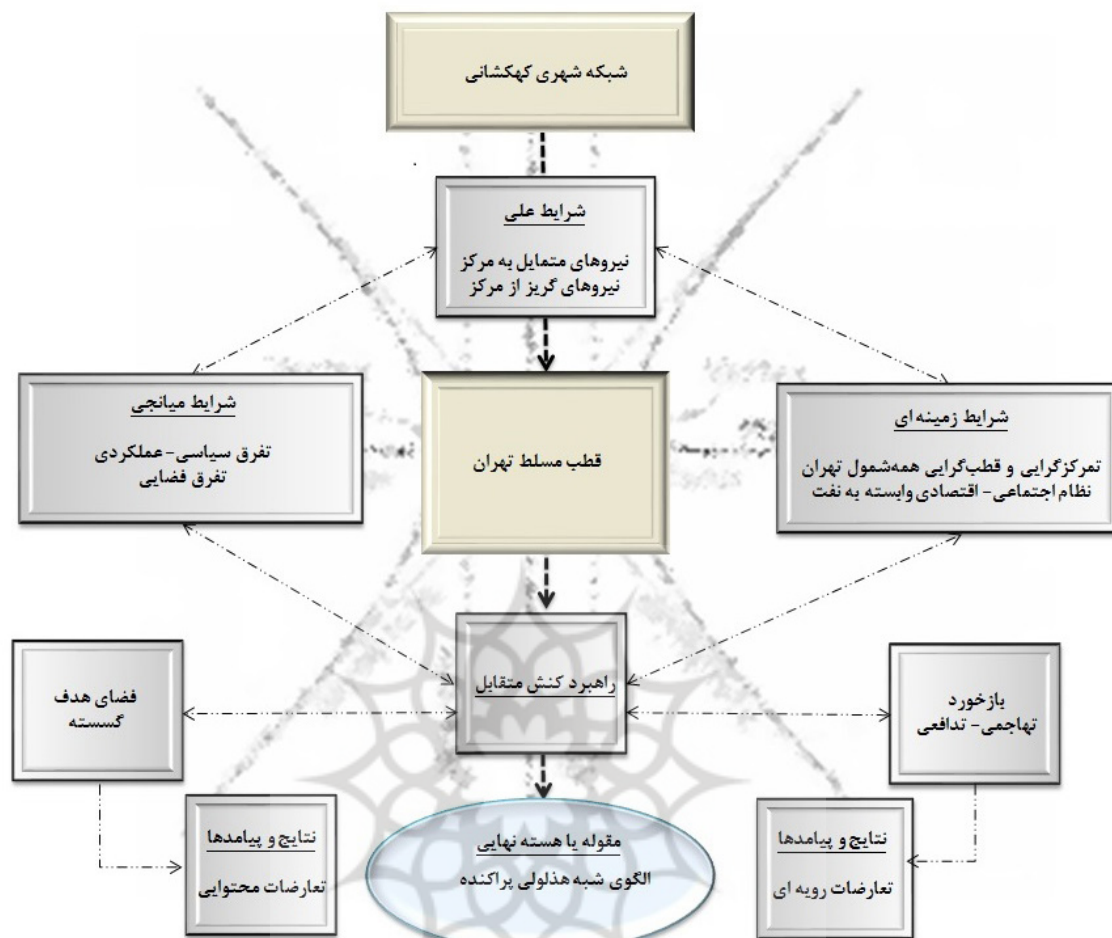
در این میان می‌توان به طور خاص به دو عامل مداخله‌گر و تشدیدکننده مهم اشاره کرد. یکی از آن‌ها، مرتبط با ضعف نظام برنامه‌ریزی بخشی در مهار مسائل توسعه منطقه پیراشهری تهران و ضعف رویکردهای بازدارنده رشد تهران است که در فقدان یک برنامه‌ریزی اشتراکی و از پایین به بالا، قادر به هدایت توسعه پراکنده کلان‌شهر در مناطق پیرامونی نیست. در اکثر برنامه‌های تعیین کاربری زمین، گرایش به تعیین حدود نواحی پیراشهری بر اساس مرزهای سیاسی - اداری رسمی وجود دارد. در همین حال، مرزهای کارکردی نواحی پیراشهری، پویا است و اغلب این گونه مرزهای سنتی و سفت‌وسخت را قطع می‌کند. عامل دیگر، افزایش و تعدد قلمروهای مدیریتی محلی در محیط پیراشهری تهران و پیدایش موجودیت‌های مستقل بدون رویکرد منطقه‌ای است. لذا ارتباط‌های نافیضی افقی و عمودی (ارتباط‌های درون و میان قلمروهای فضایی) در منطقه پیراشهری تهران، شکل‌یافته و یا ضعیف هستند و چگونگی اداره آن در وضعیت منطقه‌گرایی و یکپارچگی ضعیف قرار دارد. این امر، نقش قلمروهای سیاسی و مدیریتی مختلف با ناحیه‌های مسئولیت و اختیار متفاوت و یا همپوشان در این منطقه، به عنوان عوامل تصمیم‌گیری را آشکار می‌کند. از سوی دیگر اسناد یکپارچه‌کننده و سازوکارهای تثبیت‌شده و رسمی برای هماهنگی و هم‌افزایی اقدامات و سیاست‌های تدبیر شده وجود ندارد.

در همین راستا، مجموعه داده‌ها، بیانگر رخداد راهبرد کنش‌ها و تعاملات متقابل در برابر این پدیده ثانویه است. این راهبرد، بازخورد تهاجمی - تدافعی و فضای هدف گسترده را متجلی می‌کند که در فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران در قالب جدایی‌گزینی اجتماعی - اقتصادی، مورفولوژی پراکنده، اقتصاد خاکستری، ملاحظات زیست‌محیطی، تداخلات گسترده و تعارض‌های منافع، قابل مشاهده است. چنین روندی، ناحیه‌ای مملو از روبرویی، تعارض و تغییر شکل ایجاد می‌کند که کلان‌شهر تهران را احاطه کرده است. این تغییرات، خطی، ساده و قابل پیش‌بینی نیستند و به طور پیوسته، پتانسیل برای تعارض در مناطق پیراشهری را ایجاد می‌کنند که می‌توان آن‌ها را در قالب تعارض‌های محتوایی و تعارض‌های روبه‌ای طبقه‌بندی کرد. تعارض‌های محتوایی در بخش‌ها و اهداف موضوعی نظیر اغتشاشات کالبدی - فضایی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی برجسته می‌شوند و تعارض‌های روبه‌ای، تعارض در نظام برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریتی را موجب می‌شوند. در چنین فضای رقابندی و متعارض، تحت شرایط یادشده، فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران از یک الگوی پراکنده تبعیت می‌کند. این الگو را می‌توان به یک ساختاری تشبیه کرد که در آن، سکونتگاه‌های جمعیتی و فعالیت‌ها به صورت پراکنده از یک کانون اولیه به اطراف دست‌اندازی می‌کنند؛ گسترده می‌شوند و به مرور زمان بزرگ و بزرگ‌تر می‌شوند. الگوی یادشده، به عنوان مقوله یا هسته نهایی نظریه زمینه‌ای، فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران را به خوبی ترسیم می‌کند (شکل ۲).

روستاها و راه‌اندازی صنایع مونتاژ، موجب شد. چنین روندی ریشه در ویژگی‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دارد که نوع خاصی از سرمایه‌داری وابسته را شکل داده است. این امر طی سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷، به توسعه سریع شعاعی در تهران و توسعه شتابناک پیوسته در پیرامون انجامید. فرایند رشد و توسعه اقتصاد وابسته به نفت، همچنان پس از انقلاب در برنامه‌های توسعه کشور ادامه داشته و همواره بیش از ۵۰ درصد درآمد دولت از نفت بوده است. این مسئله با نوسانات درآمدهای نفتی و برنامه‌ریزی‌های توسعه شهر تهران و پیرامون آن ارتباط تنگاتنگی داشته است. سیاست‌ها و برنامه‌هایی که ارائه شده‌اند نتوانسته‌اند به طور مؤثر بر رشد سریع و ناهمگون مناطق پیرامونی تهران، به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی، تأثیر بگذارند.

چنین روندی از سال ۱۳۷۵ تا کنون همچنان ادامه دارد و به رشد و توسعه لجام‌گسیخته و خارج از کنترل تهران در مناطق پیرامونی، به‌خصوص به دلیل شدت جمعیت مهاجر جذب‌نشده به اقتصاد رسمی انجامیده است. مهاجران، عمدتاً افراد فقیری هستند که به امید فرصت‌های بهتر اقتصادی و درآمد‌های بالاتر و دائمی روانه تهران می‌شوند. همچنین درصد قابل توجهی از مهاجران به تهران را ساکنان موقت مهاجر اعم از افراد جوان و تحصیل‌کرده جویای کار تشکیل می‌دهند.

چنین روندی با استقرار صنایع در مناطق پیراشهری تهران شدت یافته است. صنایع در مراحل اولیه برای بهره‌مندی از صرفه‌های ناشی از قیمت زمین، مالیات و دیگر هزینه‌های متعلق به زمین نسبت به مرکز شهر تهران در پیرامون مستقر شدند؛ لذا مهاجرت‌ها برای استفاده از فرصت‌های شغلی آغاز شد و جمعیت قابل توجهی به تهران جذب شدند. پس از آن، فعالیت‌های جانبی و خدماتی به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یافت (Kaviani et al., 2018). این افراد در سال‌های اولیه مهاجرت خود، قادر به جذب در بازار زمین کلان‌شهر تهران نیستند و لذا در مناطق پیراشهری اطراف آن سکونت می‌گزینند. این امر با روند رو به افزایش تبدیل اراضی کشاورزی به مسکونی و دیگر کاربری‌ها، به دلیل تقاضای بالای مهاجران و نزدیکی به مرکز شهر تهران از لحاظ دسترسی، همراه است. در پی مشکلات زیست‌محیطی، تعدادی از صنایع به اطراف تهران منتقل شدند و محدودیت‌هایی برای احداث صنایع جدید در فاصله ۱۲۰ کیلومتری شهر اعمال شد که به تثبیت تمرکززدایی اشتغال انجامید. این تغییرات باعث شد که روزانه سفرهای زیادی به سمت تهران و به‌عکس به دلایل مختلف انجام شود که بر ساختار فضایی مناطق پیراشهری تهران تأثیر می‌گذارد (Dadashpoor & Tadavon, 2014). برخی از مناطق پیراشهری، پس از گسترش شهر تهران به عنوان سرریزهای جمعیتی و فعالیت‌های ایجاد شده‌اند و برخی دیگر نیز دارای هسته اولیه‌ای بوده‌اند که با بزرگ و پرجمعیت شدن هر نقطه از جمله خود شهر تهران، آن‌ها نیز بزرگ‌تر و پرجمعیت‌تر شدند. تراکم جمعیتی بالا در برخی مناطق که تقریباً ۳۰ تا ۴۰ کیلومتر از مرکز شهر تهران فاصله دارند؛ یادآور شهرهای خوابگاهی است که جریان فعالیت‌های کاری را از حومه به سمت مرکز هدایت می‌کنند. همچنین، شبکه‌های ارتباطی نظیر حمل‌ونقل ریلی و اتوبوس‌های شخصی، از اصلی‌ترین عوامل شکل‌دهنده ساختار فضایی در منطقه بوده است. در این مناطق، درآمد نفتی به توسعه ساخت‌وساز، صنایع مرتبط، شهرنشینی و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها کمک می‌کند. علاوه بر این، فعالیت‌هایی مانند احتکار و سوداگری که به‌شدت تحت تأثیر سیاست‌های دولتی قرار دارند، بیشتر به

شکل ۲. مدل مفهومی رویکرد زمینه‌ای

در همین راستا، چند قضایای مفهومی از بطن مفاهیم یادشده استنباط می‌شود که به شرح زیر است:

- مناطق پیراشهری تهران در بستر محور مسلط تهران و در بطن یک نظام وابسته متأثر از شهرنشینی سریع قرار دارند یا متولد می‌شوند.
- مناطق پیراشهری تهران منبعث از تغییر، تحرک، توسعه و الزام در یک فرایند مداوم پیوسته هستند.
- در مناطق پیراشهری تهران، تفرق سیاسی - عملکردی و فضایی در همه ابعاد حضور دارد.
- فضای هدف گسترده با تجلیات تهاجمی - تدافعی، مقصد مناطق پیرامونی تهران است.
- مناطق پیراشهری تهران یک فضای مولد و پرتعارض در ابعاد مختلف را به نمایش می‌گذارند.

نگاهی عمیق‌تر و وسیع‌تر به قضایای مفهومی مستخرج از مدل رویکرد زمینه‌ای، چندین سازه مفهومی نظیر شهرنشینی سریع، کلان‌شهر مسلط با مناطق پیرامونی، گسستگی و گسیختگی، پراکندگی و تفرق، تحرکات جمعیتی، بازخورد های واکنشی و تعارض را برجسته می‌سازد. این سازه‌ها ما را به فرضیه‌های مرتبط با فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری رهنمون می‌سازند:

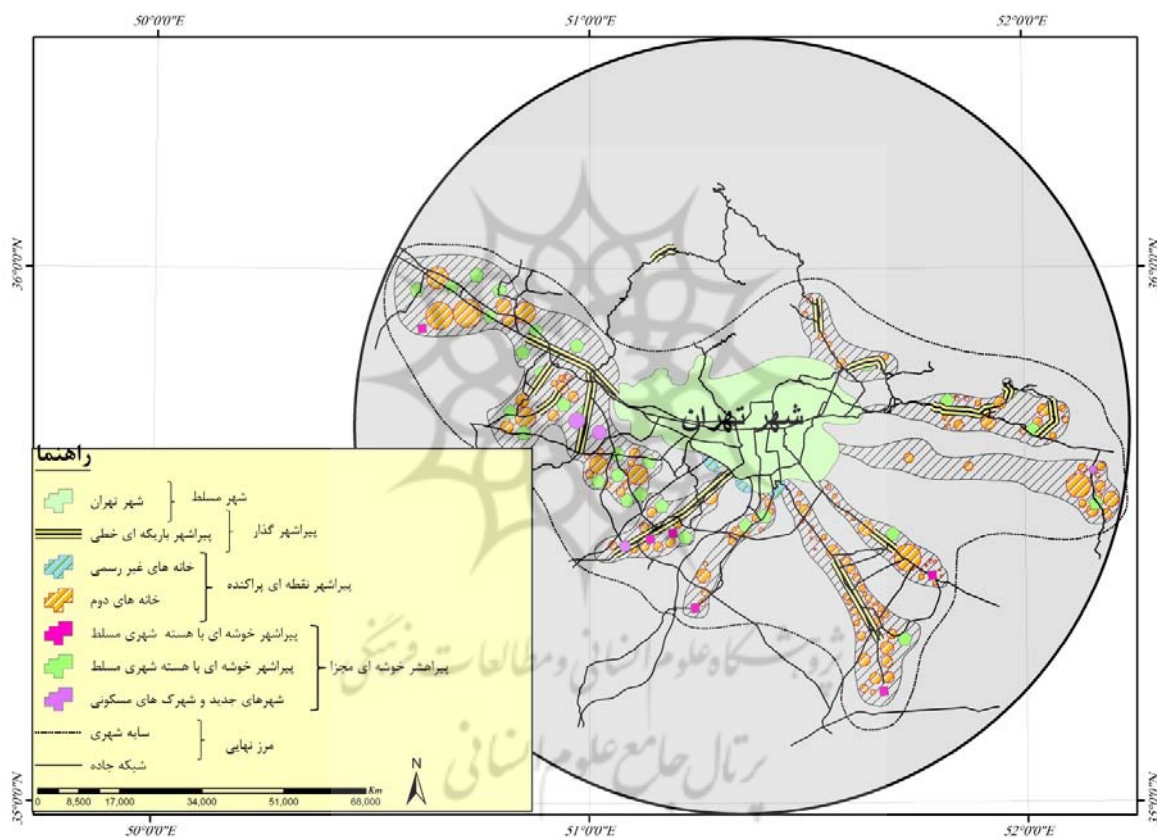
- مناطق پیراشهری تهران در روند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی خود

مراحل مختلفی را طی کرده‌اند. این فرایند، متأثر از شهرنشینی سریع، مهاجرت‌های گسترده و محوریت کلان‌شهر تهران است. طی این فرایند، ساختار و سازمان فضایی مناطق پیراشهری تهران، از یک ساختار متوازن به تدریج، به یک منطقه گسترده و پراکنده با برتری و تسلط ویژه شهر تهران تبدیل شده‌اند و حوزه نفوذ و تعاملات فضایی روزانه با تهران در سطح منطقه کلان‌شهری دارند.

- مسائل عمده محیطی - محتوایی با طیفی از تغییر، توسعه و الزامات متعدد در مناطق پیراشهری تهران، برآیند تحرکات جمعیتی - اقتصادی در قالب گرایش‌های مرکزگرا و مرکزگریز است.
- شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران بیش از هر چیز، نتیجه بازخورد های واکنشی در پهنه پیراشهری تهران است که به تعارض‌های متعدد و اغلب پیچیده در این مناطق می‌انجامد.
- به موازات تفرق نظام سیاسی - عملکردی و تفرق فضایی، پراکندگی در نظام اسکان و فعالیت مناطق پیراشهری تهران افزایش می‌یابد.
- توجه به فرضیه‌های یادشده بر اساس سازه‌ها و قضایای مفهومی، ما را به رویدادهای یک نظریه زمینه‌ای رهنمون می‌کند که مبین فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری تهران است.
- مطابق با این رویدادها، فرایند شهرنشینی سریع در تهران، به یک چشم‌انداز متمایز الگوی مورفولوژیکی تحت عنوان گستره منطقه پیراشهری تهران منجر

لذا، در یک تعریف کلی، می‌توان نواحی سکونت - فعالیتی پراکنده در حد فاصل منطقه ساخته شده کلان شهر تا سایه شهری تهران را تحت عنوان منطقه پیراشهری تهران توصیف کرد که در قالب یک ساختار پراکنده در اطراف کلان شهر تهران، رشد و گسترش می‌یابد. این منطقه، تحت تسلط کلان شهر تهران بوده و روابط فضایی خود را به صورت رسمی و غیررسمی با آن حفظ کرده است. آمیزه‌ای از فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، تجاری و مسکونی، چهره غالب آن را تداعی می‌کند که به طرز گسترده‌ای از مهاجرت اقتصادی و سبک زندگی مرتبط با آن، متأثر می‌شوند. به لحاظ ریخت‌شناسی، گستره‌ای از گونه‌های مختلف پیراشهری در این ساختار فضایی به چشم می‌خورد که می‌توان با مد نظر قرار دادن نوعی نظم در بی‌نظمی، سه گونه پیراشهر باریکه‌ای - خطی، پیراشهر نقطه‌ای پراکنده و پیراشهر خوشه‌ای مجزا را در آن شناسایی کرد (نمودار ۳).

شده است. گستره منطقه پیراشهری تهران، منبعت از تحرکات اقتصادی - جمعیتی است که نسبت به کلان شهر مسلط مرکزی سنجیده می‌شود. این اصطلاح، دلالت بر یک منطقه سکونت - فعالیتی پیرامونی دارد که تراکم بیش از حد، توازن، تعادل و تناسب را از آن زدوده و یک فضای تضادگونه‌ای را در اطراف کلان شهر تهران ایجاد کرده است. کلیه مناطق پیرامونی تحت عنوان گستره منطقه پیراشهری تهران از یک ساختار تبعیت می‌کنند که به صورت پراکنده در اطراف کلان شهر تهران، رشد و گسترش می‌یابند. این ساختار از نظم خاصی پیروی نمی‌کند و طی یک فرایند پراکنش نامنظم در مکان‌های مختلف پیرامون تهران، رشد و گسترش می‌یابد. پیامد اجتناب‌ناپذیر چنین روندی، طیف متعددی از سکونتگاه‌ها در پیرامون کلان شهر تهران است که پراکندگی، گسستگی و گسیختگی آن‌ها در قالب چشم‌اندازهای متفرق فضایی - عملکردی، مهم‌ترین ویژگی و خصیصه این مناطق است.

شکل ۳. گستره منطقه پیراشهری تهران

اراضی زراعی، به طور مداوم در حالت هجوم ساکنان شهری، سوداگران و توسعه‌دهندگان زمین در یک حالت رقابتی، قطعه‌قطعه می‌شوند و در معرض فشارهای زیادی جهت تغییر به عنوان کاربری‌های شهری قرار می‌گیرند. پیراشهر نقطه‌ای، لکه‌های سکونت پراکنده‌ای هستند که با هدف تقاضا و عرضه مسکن، در پیرامون کلان شهر تهران بدون پیروی از اصول و قواعد به‌خصوص، گسترده شده‌اند و به صورت قارچ‌گونه گسترش می‌یابند. این نوع مناطق، دو دسته از سکونتگاه‌ها را در محدوده پیرامونی کلان شهر تهران در بر می‌گیرند. دسته اول، اسکان‌های غیررسمی با بافت کالبدی نابسامان، ناپایدار، بی‌ثبات و عمدتاً خودرو هستند که در اکثر موارد بدون رعایت اصول فنی ساختمان، ساخته شده و فاقد مجوز رسمی هستند. این مناطق ویژگی‌هایی همچون تأمین نامناسب خدمات، زیرساخت‌ها و حمل‌ونقل دارند و به واسطه

پیراشهر باریکه‌ای - خطی، مناطق گذار شهری - روستایی در قالب گستره‌های ناهمگن سکونت یا فعالیتی هستند که در امتداد جاده‌های اصلی از کلان شهر تهران به مناطق پیرامونی واقع شده‌اند. مورفولوژی این مناطق، چشم‌انداز پراکنده‌ای از کارخانه‌های کوچک، مغازه‌ها، انبارها و کاربری‌های زمین کشاورزی و مناطق مسکونی را در برمی‌گیرد که در قالب الگوهای کاربری زمین متغیر و ناپایدار جولان می‌دهند و ارزش‌گذاری مشخصی برای آن‌ها وجود ندارد. تراکم جمعیتی در آن، بین تراکم شهری و روستایی متغیر است و در بیشتر موارد با میزان بالاتری از تراکم و سفرهای آونگی روزانه قابل شناسایی است. فرایند پیوسته اما نامطلوب شهرنشینی که در چنین نواحی‌ای اتفاق می‌افتد؛ با سوداگری زمین، تغییر فعالیت‌های اقتصادی با بهره‌وری بالا و ظهور فعالیت‌های غیررسمی و غیرقانونی همراه است؛ به این ترتیب که

درآمدزایی است و دارای پایه اقتصادی مستقل از شهر مرکزی هستند. به این ترتیب حرکت مردم، کالا، سرمایه، تعاملات اجتماعی و ارائه خدمات و مدیریت، به صورت زنجیری، از طریق پیوندهای بینابینی و وابستگی‌های متقابل با تهران در جریان است. مناطق نیمه‌مولد نیز در برخی موارد به عنوان کانون‌های اقتصادی پیرامون کلان‌شهر تهران عمل می‌کنند. بخش عده‌ای از کارکرد این مناطق، با اقتصاد غیررسمی در بخش‌های مختلف تجارت، بازرگانی، کشاورزی، ساختمانی، تولیدی، حمل‌ونقل و خدمات، آمیخته شده است که فرصت مناسبی را برای افراد فقیر، افراد با تحصیلات پایین و افرادی که به تازگی به شهرها مهاجرت کرده‌اند؛ فراهم کرده است. در هر حال، مناطق نیمه‌مولد، به لحاظ کارکردها و فعالیت‌ها، به کلان‌شهر تهران وابسته بوده و فاقد پایه اقتصادی مستقل از تهران هستند. پیراشهر خوبگاهی نیز سکونتگاه نیروی کار کلان‌شهر تهران است و ساختار عملکردی آن به شدت متأثر از کلان‌شهر تهران است.

به لحاظ ساختار نهادی نیز می‌توان مناطق پیراشهری تهران را قابل تفکیک در دو دسته سیستم نهادی مستقل و سیستم نهادی متفرق دانست.

سیستم نهادی مستقل در برخی از پیراشهرهای خوشه‌ای مجزا با پیشینه شهری وجود دارد که با رویه‌های تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و مدیریتی مستقل شهری به دنبال یک چهارچوب هماهنگ با کلان‌شهر تهران در راستای توسعه شهری ساخت یافته و برنامه‌ریزی شده، جلوگیری از پراکنده‌روی شهری، احتکار، بورس‌بازی زمین و مواردی از این قبیل در محدوده قانونی خود است. این در حالی است که دیگر نقاط پیراشهری با قوانین و نهادهای شهری و همچنین، روستایی روبه‌رو هستند که یک پلورالیسم حقوقی را برای سیستم نهادی آن‌ها به وجود آورده است. به علاوه، همگرایی نهادهای متفرق و همپوشان با مسئولیت‌های فضایی و فیزیکی متفاوت، برقراری ترتیبات نهادی کامیاب دائم و شفاف را در این مناطق دشوار ساخته است. نهادهای درگیر در منطقه پیراشهری تهران را می‌توان بیش از ۴۰ مورد دانست؛ از جمله قلمروهای حکومتی (شهرستان و بخش)، قلمروهای مدیریت شهری، قلمروهای مدیریت روستایی یا دهیاری‌ها. هریک از قلمروهای نهادی یادشده تنها در چارچوب قلمروی خود اختیار تصمیم‌گیری دارند؛ به این معنا که هیچ دیدگاه یا رویکرد کلی برای دستیابی به تصمیم‌گیری یکپارچه منطقه‌ای وجود ندارد. این وضعیت ناشی از تفرق سیاسی در منطقه پیراشهری تهران است که طی چند دهه گذشته، به‌خصوص پس از سال ۱۳۸۴ و با تصویب قانون تعاریف محدوده و حریم و تأسیس دهیاری‌های مستقل، به سبب افزایش شدید قلمروهای حکومتی و مدیریتی، چندین برابر شده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

آن گونه که در مباحث نظری این مقاله نیز گفته شد؛ فرایند شکل‌گیری، گسترش و روابط فضایی در مناطق پیراشهری در وهله اول، تبیین ساختار فضایی این پدیده را می‌طلبد که به لحاظ ریخت‌شناسانه، عملکردگرایانه و نهادی می‌توان آن را مورد تحلیل قرار داد. این امر در گرو یک رویکرد زمینه‌ای از طریق کشف لایه‌های پیدای و پنهان است. برای این منظور، ابعاد مختلف مسئله با لنز نگاه رویکرد زمینه‌ای، به لحاظ شناخت زمینه‌های شکل‌گیری پیراشهرنشینی در تهران، علل این پدیده فضایی، مداخله‌گرهای مؤثر در این روند، راهبردها (کنش‌ها و تعاملات) و پیامدهای به‌وجودآمده، مورد بررسی و واکاوی قرار گرفت.

چنین روندی، یک الگوی ساختاری پراکنده برای مناطق پیراشهری تهران را تبیین می‌کند که در اطراف کلان‌شهر تهران، ایجاد، توسعه و گسترش می‌یابند. این امر، به یک چشم‌انداز متمایز مورفولوژیکی منجر شده که تحت عنوان گسترده منطقه پیراشهری تهران در مقاله حاضر شناسایی شده است. گسترده منطقه پیراشهری تهران، طیف متعددی از سکونتگاه‌های جمعیتی و فعالیت‌های است که در اطراف کلان‌شهر تهران به صورت پراکنده، گسسته و گسیخته، گسترده شده و چشم‌اندازهای متفرق فضایی - عملکردی را ایجاد کرده‌اند. این چشم‌انداز با آمیزه‌ای از فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، تجاری و

تفکیک غیرقانونی و غیررسمی از اراضی کشاورزی مشخص می‌شوند. همچنین، گروه‌های کم‌درآمدی را در بر می‌گیرد که نمی‌توانند هزینه فزاینده اجاره مسکن یا خرید آپارتمان را در کلان‌شهر تهران بپردازند و در نتیجه، به بازار غیررسمی مسکن روی می‌آورند. دسته دیگر، منحصر به اقشار متوسط و بالای جامعه و کارکردهای شهری مرتبط با آن است که گسترش جوامع دروازه‌دار در قالب خانه‌های دوم، تسهیلات فراغتی و کار تفریحی در باغ‌ها از این گونه به شمار می‌آیند. این سکونتگاه‌های ویلایی کم‌تراکم در اطراف کلان‌شهر تهران عمدتاً به صورت خودجوش و بدون نظارت، گسترده شده‌اند که با الگوهای معماری جدید شهری و مغایر با خانه‌های روستایی، برجسته می‌شوند و در برخی موارد به صورت سکونتگاه‌های دروازه‌دار با اشکال متظاهر و تزیینی، عینیت می‌یابند. خانه‌های دوم در نقاطی با دسترسی آسان به شبکه‌های حمل‌ونقل واقع شده‌اند و افزایش ساخت‌وسازهای ناشی از آن، موجب تخریب اراضی کشاورزی، تخریب باغ‌ها، کوچک شدن اراضی و در نتیجه، کاهش تولیدات کشاورزی شده است. در واقع، تنش‌های موجود زندگی در تهران و از طرفی بهبود وسایل حمل‌ونقل، سبب تمایل مردم به گذران اوقات فراغت در مکان‌های خوش آب‌وهوا و آرامش‌بخش در خارج از کلان‌شهر تهران و خرید خانه دوم در این نواحی شده که نقطه‌های سکوتی پراکنده را در اطراف کلان‌شهر تهران ایجاد کرده است.

پیراشهرهای خوشه‌ای مجزا در سه دسته قابل تعریف هستند. این مناطق، مجموعه‌های سکوتی و فعالیت‌های مجزا با پیشینه شهری یا روستایی را در بر می‌گیرند که شخصیت و عملکرد آن‌ها عمدتاً با نیازها و خواسته‌های کلان‌شهر تهران شکل می‌گیرد و به لحاظ فضایی و عملکردی با منطقه کلان‌شهری تهران و پس‌کرانه‌های روستایی مرتبط‌اند. دسته اول، دارای هسته اولیه شهری هستند که با بزرگ و پرجمعیت شدن هر نقطه از جمله خود شهر تهران، آن‌ها نیز بزرگ‌تر و پرجمعیت‌تر شدند. نسبت تراکم در این مناطق متغیر است و گونه‌های مختلفی از صنایع کوچک‌مقیاس آمیخته با فعالیت‌های تجاری، مسکونی و کشاورزی، مورفولوژی پیچیده و رقابتی این مناطق را مشخص می‌کنند. دسته دوم، سکونتگاه‌های مجزا با پیشینه روستایی هستند که به واسطه ادغام در کلان‌شهر تهران در پی گسترش بیرونی آن یا ادغام چند روستای مجاور با یکدیگر، ویژگی‌ها و مورفولوژی شهری را در بافت روستایی خود تحمیل کرده‌اند. لذا چشم‌انداز غالب کشاورزی با نوع جدیدی از چشم‌انداز ترکیبی روستایی - شهری، دسترسی به زیرساخت‌ها و بازار روبه‌رشد، تنوع معیشت و نمایش فزاینده فرایندهای تولید شهری جایگزین شده است. برخی مناطق روستایی پیرامون کلان‌شهر تهران نیز مقصد نهایی مهاجران از روستاهای کوچک‌تر قرار می‌گیرند و به تدریج با از دست دادن معیشت و اقتصاد روستایی خود، ویژگی‌های شهری کسب می‌کنند. دسته سوم، مجموعه‌های خوشه‌ای طراحی شده در قالب شهرهای جدید و شهرک‌های مسکونی پیرامون کلان‌شهر تهران با هدف جذب سرریز جمعیت کلان‌شهر هستند. این سکونتگاه‌ها با کاهش صرفه‌های ناشی از تمرکز در کلان‌شهر تهران به منظور تمرکززدایی از کلان‌شهر و انتقال برخی از وظایف آن طراحی شده‌اند؛ به گونه‌ای که این شهرها بتوانند نقش پیوندی بین مراکز جمعیتی کوچک و کلان‌شهر تهران را ایفاکنند؛ اما در عمل، این مجموعه‌ها، تنها پاسخ‌گوی شرایط خوابگاهی شاغلان کلان‌شهر تهران هستند که سفرهای آونگی روزانه آن‌ها، بخش عمده‌ای از نمود عینی مورفولوژیکی آن‌ها را متجلی می‌سازد. مجتمع‌های مسکونی ساخته شده در محیط‌های پیرامونی، نظیر مسکن مهر نیز، در زمین‌های متعلق به دولت مکان‌یابی شده‌اند که وجه دیگری از سکونتگاه خوابگاهی نیروی کار کلان‌شهر تهران هستند.

این مناطق، به لحاظ عملکردی، قابل تفکیک در سه دسته پیراشهر مولد، پیراشهر نیمه‌مولد و پیراشهر خوبگاهی هستند. برخی از پیراشهرهای تهران، عملکردی مولد دارند که با پراکنش واحدهای تولیدی متعدد نظیر کارخانه‌های کوچک صنعتی، کارگاه‌های تولیدی نظیر صنایع تولید مبل، پوشاک و...، جریان یک‌سویه به سمت کانون تهران را از بین می‌برند و جریان روابط از تهران به کانون‌های اطراف را برقرار می‌سازند. تحولات این مناطق، مبتنی بر

شهرنشینی را به تصویر می کشد که وجه مشخصه آن مشابه با پیراشهرهای شکل گرفته در جهان در حال توسعه، تفرق فضایی، جدایی گزینی اجتماعی، اقتصاد غیررسمی، چشم انداز چندمنظوره از عملکردهای مختلف شهری، الگوهای کاربری زمین متغیر و ناپایدار، سفرهای آونگی روزانه و سوداگری زمین است.

در کشورهای توسعه یافته از جمله آمریکا و استرالیا این روند با افزایش واقعی درآمد و تغییرات فراشهری حمل و نقل طی زمان و در واکنش به مشکلات اقتصادی - اجتماعی بخش مرکزی شهرها و خروج از آن رخ داده است. این امر به ظهور پیراشهرهایی انجامیده است که طی آن افراد از مراکز کلان شهری به سمت بیرون و حاشیه های شهر نقل مکان می کنند. مشابه این فرایند در گستره پیراشهری تهران نیز در قالب پیراشهرهای نقطه ای پراکنده تجلی یافته است؛ اما ماهیت آن در بطن رقابت اقتصادی بین المللی، آسایش شهری، فرایندهای منطقه ای و افزایش جمعیت شهری با کشورهای توسعه یافته متفاوت است. این نوع از پیراشهرهای تهران، منحصر به اقشار متوسط و بالای جامعه و کارکردهای شهری مرتبط با آن است که با گسترش جوامع دروازه دار در قالب خانه های دوم (سکونتگاه های ویلایی کم تراکم)، تسهیلات فراغتی و کار تفریحی در باغ ها عینیت یافته اند.

(برای مثال ببینید:

Marshall et al., 2009; Zhao, 2012; Amoateng et al., 2013; Asadi & Zebardast, 2013; Sorensen, 2016; Connell, 2016; Connell & McManus, 2016; Tarantash, 2017; Amirinejad et al., 2018; Dadashpoor & Ahani, 2019a; Ahani & Dadashpoor, 2021a; Dadashpoor & Ahani, 2024)

چنین نگاهی، می تواند کسب و توجیه معرفت در حوزه مسائل مرتبط با مناطق پیراشهری را غنا بخشد و زمینه های تحقق فهم بهتر و برنامه ریزی شده فرایند تحقیق را در کلیه ابعاد مرتبط با حوزه موضوعی مورد نظر محقق سازد که اولین ترین سهم دانشی و نظری این مطالعه است. دومین سهم مطالعه، گسترش شناخت های جامع پایه ای از مفهوم مناطق پیراشهری در سطح محلی است که به تعمیق و تحلیل عمیق تر مسائل در این حوزه می انجامد. این امر می تواند نحوه مطالعه این مناطق را با توجه به بستر و زمینه موجود، برای دستیابی به درک بهتر از آن بهبود بخشد.

انتظار می رود با هدایت رشد و توسعه در یک ساختار متوازن در کشور و به خصوص تهران و مدیریت تعارض ها، مرکز کلان شهری تهران و پیراشهرهای جمعیتی پیرامونی در یک کل شهر - منطقه عملکردی تلفیق شود. در این صورت است که پیراشهرها به عنوان فضایی جهت نوآوری و خلاقیت و مرکز توسعه و اقتصاد منطقه ای واقع می شوند و می توان مفهوم گستره منطقه پیراشهری تهران را در شهر - منطقه چند مرکزی تهران با ساختار فضایی متوازن ادغام کرد.

■ مشارکت نویسندگان

سمیه آهنی (تدوین محتوا و پیشینه و تحلیل نتایج) ۶۰ درصد؛ و هاشم داداش پور (اصلاح محتوای متن و بازخوانی متن نهایی) ۴۰ درصد.

■ تشکر و قدردانی

پژوهش حاضر حامی مالی نداشته و حاصل فعالیت علمی نویسندگان است.

■ تعارض منافع

هیچ گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

مسکونی، عمدتاً تحت تسلط کلان شهر تهران بوده و روابط فضایی خود را به صورت رسمی و غیررسمی با آن حفظ می کند.

به لحاظ ریخت شناسی، گستره ای از گونه های مختلف پیراشهری در این ساختار فضایی به چشم می خورد که می توان با مد نظر قرار دادن نوعی نظم در بی نظمی، سه گونه پیراشهر باریکه ای - خطی، پیراشهر نقطه ای پراکنده و پیراشهر خوشه ای مجزا را در آن شناسایی کرد.

- پیراشهر باریکه ای - خطی، مناطق گذار شهری - روستایی در قالب گستره های ناهمگن سکوتی یا فعالیتی هستند که در امتداد جاده های اصلی از کلان شهر تهران به مناطق پیرامونی واقع شده اند.

- پیراشهر نقطه ای، لکه های سکوتی پراکنده ای هستند که با هدف تقاضا و عرضه مسکن، در پیرامون کلان شهر تهران بدون پیروی از اصول و قواعد به خصوص، گسترده شده اند و به صورت قارچ گونه گسترش می یابند.

- پیراشهرهای خوشه ای مجزا، مجموعه های سکوتی و فعالیتی مجزا با پیشینه شهری یا روستایی را در بر می گیرند که شخصیت و عملکرد آن ها عمدتاً با نیازها و خواسته های کلان شهر تهران شکل می گیرد و به لحاظ فضایی و عملکردی با منطقه کلان شهری تهران و پس کرانه های روستایی مرتبطاند.

این مناطق، به لحاظ عملکردی، قابل تفکیک در سه دسته پیراشهر مولد، پیراشهر نیمه مولد و پیراشهر خوابگاهی هستند.

- پیراشهرهای مولد، عملکردی مستقل و مولد دارند.

- پیراشهرهای نیمه مولد، در برخی موارد به عنوان کانون های اقتصادی پیرامون کلان شهر تهران عمل می کنند.

- پیراشهرهای خوابگاهی نیز سکونتگاه نیروی کار کلان شهر تهران است و ساختار عملکردی آن به شدت متأثر از کلان شهر تهران است.

به لحاظ ساختار نهادی نیز، می توان آن ها را قابل تفکیک در دو دسته سیستم نهادی مستقل و سیستم نهادی متفرق دانست.

- سیستم نهادی مستقل در برخی از پیراشهرهای خوشه ای مجزا با پیشینه شهری وجود دارد که با رویه های تصمیم گیری، برنامه ریزی و مدیریتی مستقل شهری به دنبال یک چهارچوب هماهنگ با کلان شهر تهران در راستای توسعه شهری ساخت یافته و برنامه ریزی شده، جلوگیری از پراکنده رویی شهری، احتکار، بورس بازی زمین و مواردی از این قبیل در محدوده قانونی خود است.

- سیستم نهادی متفرق با قوانین و نهادهای شهری و همچنین روستایی روبه رو هستند که یک پلورالیسم حقوقی را برای سیستم نهادی آن ها به وجود آورده است.

گستره منطقه پیراشهری تهران، در قیاس با فرایند شکل گیری، گسترش و روابط فضایی مناطق پیراشهری در سرتاسر جهان، متأثر از جریان های حرکتی مردم (تحرك مردم)، در یک روند گرایش به شهر و گریز از شهر قابل تبیین است. پیراشهرنشینی در کشورهای توسعه یافته ارتباط نزدیکی با مسائلی همچون رقابت اقتصادی بین المللی، آسایش شهری، فرایندهای منطقه ای و افزایش جمعیت شهری دارد که این روند با کاهش جمعیت روستایی تشدید می شود. این در حالی است که پیراشهرنشینی در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران (گستره پیراشهری تهران)، ویژگی های متفاوتی را از خود نشان می دهد. این ویژگی ها می توانند در قالب فرایندهای گرایش به شهر توجیه شوند.

فرایند گرایش به شهر، عمدتاً با مهاجرت به کلان شهر تهران در راستای فرصت های بهتر اقتصادی شکل گرفته است. عدم جذب مهاجران در بازار زمین کلان شهر تهران، آن ها را به شکل دهی پیراشهرهای باریکه ای - خطی در امتداد جاده های اصلی و پیراشهرهای نقطه ای پراکنده - عمدتاً بدون پیروی از اصول و قواعد به خصوص - سوق داده است. در برخی از موارد دیگر نیز در پیراشهرهای خوشه ای مجزا سکونت می گزینند که مجموعه های سکوتی و فعالیتی مجزا با پیشینه شهری یا روستایی و مجموعه های خوشه ای طراحی شده در قالب شهرهای جدید و شهرک های مسکونی پیرامون کلان شهر تهران هستند. در واقع، گستره پیراشهری تهران، نوعی از الگوهای واگرایی

- Afrane, S., and Amoako, C. (2011). Peri-urban development in Kumasi. Future of the tree: Towards growth and development of Kumasi, pp.92-110. <https://www.researchgate.net/publication/257927423>.
- Aghaei, P., Pour Ahmad, A., & Zarghami, S. (2014). The extent of Tehran's integration in the globalization process. Journal of Urban Planning Studies, 1(4), 11-26. (In persian). <http://noo.rs/3LCjN>.
- Aghasi, N. H. M., & Estoque, R. C. (2017). Tehran Metropolitan Area, In Urban Development in Asia and Africa, Murayama, Y., Kamusoko, C., Yamashita, A., & Estoque, R. C. (Eds.), Springer, 239-254. [10.1007/978-981-10-3241-7_12](https://doi.org/10.1007/978-981-10-3241-7_12).
- Alidadi, M., & Dadashpoor, H. (2018). Beyond monocentricity: examining the spatial distribution of employment in Tehran metropolitan region, Iran. International Journal of Urban Sciences, 22(1), 38-58. <https://doi.org/10.1080/12265934.2017.1329024>.
- Ahani, S., & Dadashpoor, H. (2021a). Urban growth containment policies for the guidance and control of peri-urbanization: A review and proposed framework. Environment, Development and Sustainability, 23, 14215-14244. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01268-5>.
- Ahani, S., & Dadashpoor, H. (2021b). A review of domains, approaches, methods and indicators in peri-urbanization literature. Habitat International, 114, 102387. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2021.102387>.
- Ahmadi, Q., Azizi, M., Zebardast, A. (2010). A comparative study of sprawl in three central cities of Iran (case studies: Ardabil, Sanandaj, Kashan), Architecture and Urban Planning Journal, 5(3), 25-43. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/215846/en>.
- Akhondi, A., Barakpour, N., Asadi, I., Basirat, M., Taherkhani, H., Basirat, M., & Zarendi, G. (2007). The perspective of the metropolitan area of Tehran, city district governance of Tehran: challenges and procedures, HONAR-HA-YE-ZIBA journal - architecture and urbanism, No. 29, 297-324. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/5779/fa>.
- Allen, A., da Silva, N., & Corubolo, E. (1999). Environmental problems and opportunities of the peri-urban interface and their impact upon the poor. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/37>.
- Amanpour, S., & Sajadian, M. (2016). Pathological study of spatial organization and metropolitan management of Tehran by approaches and guidelines derived from the goal of integrated management in Iran. Journal of Geography and Urban Planning, 8(30), 87-125. (In persian). <https://civilica.com/doc/1495920>.
- Amirinejad, G. (2019). Ambiguity at the peri-urban interface and its influences on flood management (Doctoral dissertation, Queensland University of Technology). [10.5204/thesis.eprints.130827](https://doi.org/10.5204/thesis.eprints.130827).
- Amirinejad, G., Donehue, P., & Baker, D. (2018). Ambiguity at the peri-urban interface in Australia. Land Use Policy, 78, 472-480. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.07.022>.
- Amoateng, P., Cobbinah, P. B., & Owusu-Adade, K. (2013). Managing physical development in peri-urban areas of Kumasi, Ghana: A case of Abuakwa. Journal of Urban and Environmental Engineering, 7(1), 96-109. [10.4090/juee.2013.v7n1.096109](https://doi.org/10.4090/juee.2013.v7n1.096109).
- Ardehaei A, Kord Zanganeh J. (2018). Analysis of Migration Flows to 22 Areas of Tehran. Iranian Journal of Official Statistics Studies. (2) 28: 247-271. (In persian). <http://noo.rs/lpZlc>.
- Asadie, I., & Zebardast, E. (2013). Analysis of sprawl pattern in the Tehran metropolitan region: with a focus on impacts of decision-making and growth control fragmentation. Architecture and Urban Planning Journal, 6(11), 89-105. (In persian). <https://www.magiran.com/p1228405>.
- Ashnaiy, T., Daneshpour, A., & Sarrafi, M. (2016). The impact of peri-urbanization developments on transforming arable land and its importance in planning and management of approved city exclusion of Tehran. New Attitudes in Human Geography, 7(26), 187-210. (In persian). <https://elmnet.ir/doc/1777587-11641>.
- Ashenayi, T. (2013). Analysis of the consequences of growth guidance and control policies on the peri-urbanization process in Tehran's metropolitan area. Master's thesis in urban planning, University of Science and Technology, Faculty of Architecture and Urban Planning. (In persian). https://afsarl.iust.ac.ir/find.php?content_id=710.
- Bagheri, M. (2012). Coping with spatial inequality with implementing planning based on improving the quality of life. Journal of Urban Economics and Management, 1(1), 49-67. [20.1001.1.23452870.1391.1.1.4.6](https://doi.org/10.1001.1.23452870.1391.1.1.4.6).
- Barakpour, N., & Asadi, I. (2011). Urban management and organization, Art University Press, second edition. (In persian). <https://www.lib.ir/fa/books/?ids=84296902,83538497&p=1>.
- Brown, D. G., & Robinson, D. T. (2006). Effects of heterogeneity in residential preferences on an agent-based model of urban sprawl. Ecology and Society, 11(1). <https://www.jstor.org/stable/26267798>.
- Brown, D. G., Johnson, K. M., Loveland, T. R., & Theobald, D. M. (2005). Rural land-use trends in the conterminous United States, 1950-2000. Ecological Applications, 15(6), 1851-1863. <https://doi.org/10.1890/03-5220>.
- Burnley, I. H., & Murphy, P. A. (1995). Exurban development in Australia and the United States: through a glass darkly. Journal of Planning Education and Research, 14(4), 245-254. <https://doi.org/10.1177/0739456X9501400402>.
- Butt, A. (2011). The country town and the city network: the expanding commuter field of Melbourne. <https://trove.nla.gov.au/version/246051520>.
- Buxton, M., & Choy, D. L. (2007, November). Change in peri-urban Australia: implications for land-use policies. In Paper from the state of Australian cities conference. <https://parksleisure.com.au/parc-library/177>.
- Buxton, M., Alvarez, A., Butt, A., Farrell, S., & O'Neill, D. (2008). Planning sustainable futures for Melbourne's peri-urban region. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:128370083>.
- Cochrane, A. (2007). Understanding urban policy: a critical approach. Blackwell. [0-631-21121-7.978-0-631-21121-1](https://doi.org/10.631-21121-7.978-0-631-21121-1).
- Connell, J. (2016). Rural change in Australia: population, economy, environment. Routledge. <https://handle.uws.edu.au:8081/1959.7/550728>.
- Connell, J., & McManus, P. (2016). Rural revival?: Place marketing, tree change, and regional migration in Australia. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315607207>.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (3rd ed.). Los Angeles, CA: Sage Publications. <https://doi.org/10.1177/1094428108324514>.
- Creswell, J.W. (2009). Research design: qualitative, quantitative, and mixed-method approaches (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. <https://www.researchgate.net/publication/225083951>.
- Dadashpoor, H., & Miri Lavasani, A. R. (2015). Analysis of spatial patterns of sprawl in the Tehran metropolitan region. Journal of Spatial Planning, 5(1), 123-146. (In persian). [20.1001.1.22287485.1394.5.1.7.8](https://doi.org/10.1001.1.22287485.1394.5.1.7.8).
- Dadashpoor, H., & Tadayon, S. (2016). Analysis of the role of trip pat-

منابع

- terns on the spatial structure of the Tehran metropolitan region. *Geographical Planning of Space*, 5(18), 64-86. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/517719/fa>.
- Dadashpoor, H., & Nateghi, M. (2017). Simulating spatial pattern of urban growth using GIS-based SLEUTH model: a case study of the eastern corridor of the Tehran metropolitan region, Iran. *Environment, Development, and Sustainability*, 19(2), 527-547. <https://doi.org/10.1007/s10668-015-9744-9>.
- Dadashpoor, H., & Ahani, S. (2019a). A conceptual typology of the spatial territories of the peripheral areas of metropolises. *Habitat International*, 90, 102015. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.102015>.
- Dadashpoor, H., & Ahani, S. (2019b). Land tenure-related conflicts in peri-urban areas: A review. *Land Use Policy*, 85, 218-229. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.03.051>.
- Dadashpoor, H., Azizi, P., & Moghadasi, M. (2019). Land use change, urbanization, and change in landscape pattern in a metropolitan area. *Science of The Total Environment*, 655, 707-719. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.11.267>.
- Dadashpoor, H., & Ghazaie, M. (2019). Exploring the consequences of segregation through residents' experiences: Evidence of a neighborhood in the Tehran metropolis. *Cities*, 95, 102391. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102391>.
- Dadashpoor, H., & Zahirnejad, A. (2020). Examining the Impact of Socio-Spatial Segregation of occupational and educational groups on Spatial Structure of Tehran Metropolitan Region. *Geographical Planning of Space Quarterly Journal*, 9(33), 249-264. (In persian). [10.30488/GPS.2019.91922](https://doi.org/10.30488/GPS.2019.91922).
- Dadashpoor, H., & Ahani, S. (2021). Explaining objective forces, driving forces, and causal mechanisms affecting the formation and expansion of the peri-urban areas: A critical realism approach. *Land Use Policy*, 102, 105232. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.105232>.
- Dadashpoor, H., & Ahani, S. (2024). Theoretical transformations related to peri-urban areas: towards a meta-theory. In *Modern Cartography Series (Vol. 11, pp. 363-382)*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-443-15832-2.00016-2>.
- Dadashpoor, H., & Salarian, F. (2018). Spatial patterns analysis of urban growth in Iran metropolitan regions (Case study: Tehran, Mashhad, Isfahan, and Shiraz metropolitan regions). *Town and Country Planning Journal (Vol. 10, Issue 1, pp. 117-138)*. (In persian). [10.22059/JTCP.2018.251143.669841](https://doi.org/10.22059/JTCP.2018.251143.669841).
- Dadashpoor, H., & Shahhosseini, G. (2024). Defining urban sprawl: A systematic review of 130 definitions. *Habitat International*, 146, 103039. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2024.103039>.
- Dahms, F., & McComb, J. (1999). 'Counterurbanization', interaction, and functional change in a rural amenity area—a Canadian example. *Journal of Rural Studies*, 15(2), 129-146. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(98\)00056-4](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(98)00056-4).
- Daneshpour, A., Sarrafi, M., & Ashnaiy, T. (2015). An impact of growth control and containment policies on the trend of peri-urban settlements evolutions in the Tehran metropolitan fringe. *Urban Management*, 13(37), 213 – 230. (In persian). <https://elmnet.ir/doc/951384-41694>.
- Daneshpour, Z. (2006). Analysis of spatial inequality in peri-urban environments; An efforts to use strategic planning and management approaches in Tehran, HONAR-HA-YE-ZIBA journal - architecture and urbanism, No. 28, 5-14. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/5669/en>.
- Daneshpour, Z. A., & Tarantash, M. (2017). Analyzing the impact of unplanned metropolitan growth on the peripheral natural environment: special reference to the Tehran metropolitan region. *Baghe Nazar*, 13(43), 41-62. --(In persian). <https://civilica.com/doc/628901>.
- Daniels, T. (1999). When city and country collide: Managing growth in the metropolitan fringe. Island Press. <https://islandpress.org/books/when-city-and-country-collide#desc>.
- Davis, J. S., Nelson, A. C., & Dueker, K. J. (1994). The newburbs The exurbs and their implications for planning policy. *Journal of the American Planning Association*, 60(1), 45-59. <https://doi.org/10.1080/01944369408975551>.
- Davis, M. (2004). Planet of slums. *New Left Rev.* 26, 5–34. <https://newleftreview.org/issues/ii26/articles/mike-davis-planet-of-slums>.
- Davoodpoor, Z. (2005). Tehran metropolis and informal settlements. Center of Urban Studies and Architecture, Tehran. (In persian). <https://elmnet.ir/doc/31121782-7771>.
- Douglas, I. (2006). Peri-urban ecosystems and societies, transitional zones, and contrasting values. In: F. Duncan et al, (2006) *The Peri-Urban Interface: Approaches to Sustainable Natural and Human Resource Use*; 18-28. London: Earthscan. <https://www.researchgate.net/publication/265011279>.
- Ebrahimnia, V. (2015). Integrated policy-making in the metropolitan planning framework of Tehran. PhD thesis in urban and regional planning, Shahid Beheshti University, Tehran. (In persian). <http://library.sbu.ac.ir/DL/Search/>.
- Ebrahimnia, V., Daneshpour, Z. (2017). Policy-making in Tehran: exploring the dichotomy of integration- disintegration, HONAR-HA-YE-ZIBA journal - architecture and urbanism, 22(1), 15-28. -(In persian). [10.22059/JFAUP.2017.62262](https://doi.org/10.22059/JFAUP.2017.62262).
- Ghaderi, J., & Izadi, B. (2017). Studying the effects of social and economic factors on the housing prices in Iran (1972-2013). *JOURNAL OF URBAN ECONOMICS*, 1(1-), 55-75. (In persian). [10.22108/UE.2016.22104](https://doi.org/10.22108/UE.2016.22104).
- Ghamami, M. (2004). Studies of Tehran Urban Complex: Selected Studies of the Strategic Physical Development Plan, Iranian Center for Urban Planning and Architecture Studies and Research, Tehran. (In persian). https://elmnet.ir/doc/31399313-61214?elm_num=6.
- Ghamami, M., Khatam, A., Athari, K., (2007). Integrated management and solving the problem of informal settlements. *Planning & Urban Designing Department*. (In persian). <https://www.lib.ir/book/70120746/>.
- Ghanbari, A., Mousavi, M. (2011). GROWTH POLE LIKE AN APPROACH IN REGIONAL DIFFERENCE OF IRAN, GEOGRAPHIC SPACE, Islamic Azad University, Ahar Branch, Issue 34, 72-50. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/91681/fa>.
- Garreau, J. (1991). *Edge City: Life on the New Frontier*. Random House LLC, New York. <https://trid.trb.org/View/362886>.
- Ghrakhlou, M., & Zanganeh Shahraki, S. (2009). The identifying spatial growth pattern of cities about quantities models: Tehran. *Geography and Environmental Planning*, 2(34), 19-40. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/153186/en>.
- Greive, S., & Tonts, M. (1996). Regulation, land development, and the contested countryside: reflections on Bridgetown, Western Australia. *New Zealand Geographer*, 52(2), 18-23. <https://doi.org/10.1111/j.1745-7939.1996.tb02062.x>.
- Guldin, G. E. (2000). *What's a peasant to do? Village becoming a town in southern China*. Boulder, CO: Westview Press. <https://doi.org/10.4324/9780429503092>.
- Hajipour, KH. (2008). Examination of effective causes and factors information and evolution of metropolitan region process. HONAR-HA-YE-ZIBA journal - architecture and urbanism, No. 34, 37-48 (In Persian). <https://elmnet.ir/doc/1151707-5137>.

- Halfacree, K. H., & Rivera, M. J. (2012). Moving to the countryside... and staying: lives beyond representations. *Sociologia Ruralis*, 52(1), 92-114. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00556.x>.
- Halliday, J., & Coombes, M. (1995). In search of counter urbanization: some evidence from Devon on the relationship between patterns of migration and motivation. *Journal of Rural Studies*, 11, 433-446. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(95\)00032-1](https://doi.org/10.1016/0743-0167(95)00032-1).
- Hansen, A. J., Knight, R. L., Marzluff, J. M., Powell, S., Brown, K., Gude, P. H., & Jones, K. (2005). Effects of exurban development on biodiversity: patterns, mechanisms, and research needs. *Ecological Applications*, 15(6), 1893-1905. [10.1890/05-5221](https://doi.org/10.1890/05-5221).
- Hudalah, D., Winarso, H., & Woltjer, J. (2007). Peri-urbanisation in East Asia: A new challenge for planning?. *International Development Planning Review*, 29(4), 503-519. [10.3828/idpr.29.4.4](https://doi.org/10.3828/idpr.29.4.4).
- Iaquinta, D. L., & Drescher, A. W. (2000, August). Defining periurban: understanding rural-urban linkages and their connection to institutional contexts. In *Tenth World Congress of the International Rural Sociology Association* (Vol. 1, pp. 3-28). [10027359891](https://doi.org/10.1002/7359891).
- Imani Shamlou, J., Pourjafar, M.R., & Rafeian, M. (2018). Role of oil-based economic components in spatial transformations of Tehran and Tabriz metropolises. *Political Spatial Planning*, 1(1), 1-9. (In persian) [20.1001.1.26455145.2018.1.1.2.7](https://doi.org/10.1001.1.26455145.2018.1.1.2.7).
- Imani Shamlou, J., Rafeian, M., & Dadashpoor, H. (2016). Urban speculation and spatial segregation (spatial evolutions analysis of Tehran metropolis in the context of the oil-based economy). *Geopolitics Quarterly*, 12(1), 104-35. (In persian). <http://noo.rs/2m6YT>.
- Jalalian, H., Pashazade, A., Namdari, F. (2016). Affecting Demographic Factors and Physical Changes in Settlements around Metropolises and Related Consequences, Case Study: Gharachak City. *Journal of Urban Ecology Researches*. Volume 7, Issue 13. 33-50. (In persian) [20.1001.1.25383930.1395.7.13.3.3](https://doi.org/10.1001.1.25383930.1395.7.13.3.3).
- Jomepoor, M. (2018). Role of urban periphery in organizing Tehran metropolis with an emphasis on new cities, *Political Spatial Planning*, 1(1), 39-48. (In persian). [20.1001.1.26455145.2018.1.1.6.1](https://doi.org/10.1001.1.26455145.2018.1.1.6.1).
- Kaviani, A., Farhoodi, R., & Rajabi, A. (2015). Analysis of urban growth pattern in Tehran city by landscape ecology approach. *Geographical Urban Planning Research*, 3(4), 407-429. (In persian). [10.22059/JURBANGEO.2015.57410](https://doi.org/10.22059/JURBANGEO.2015.57410).
- Kaviani, A., Farhoodi, R., & Rajabi, A. (2018). Urban growth and its influencing factors. *Geography*, Vol. 15, No. 55, 21-36. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/150555/fa>.
- Kazemian Shirvan, G., Ziyaei, M., Amiri, M., & Moradi, H. (2017). Investigating micro-system management establishment of peri-urban areas (Case study: Tehran metropolis-District 22). *Journal of Urban Economics and Management*, 5(18), -41-56. (In persian). [20.1001.1.23452870.1396.5.18.3.1](https://doi.org/10.1001.1.23452870.1396.5.18.3.1).
- Kheyroddin, R., Taghvaei, A., & Imani Shamlou, J. (2013). Spatial Evolution Analysis of Metropolises Associated with Changes in Oil Prices (Case Study: Tabriz Metropolis). *Iranian Architecture & Urbanism*, No, 6, 17- 36. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/250878/fa>.
- Lalehpour, M. (2016). Recognition of management structure and spatial planning in the Tehran metropolitan area. *Journal of Urban Management*, 5(1), 3-15. <https://doi.org/10.1016/j.jum.2016.05.001>.
- Leaf, M. (2016). The politics of periurbanization in Asia. *Cities*, 100(53), 130-133. [10.1016/j.cities.2016.01.008](https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.01.008).
- Lin, G. C. (2001). Evolving spatial form of urban-rural interaction in the Pearl River Delta, China. *The Professional Geographer*, 53(1), 56-70. <https://doi.org/10.1080/00330124.2001.96.28434>.
- Luck, G. W., Race, D., & Black, R. (Eds.). (2010). *Demographic change in Australia's rural landscapes: Implications for society and the environment* (Vol. 12). Springer Science & Business Media. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9654-8_4.
- Maconachie, R. A., & Binns, T. (2006). Sustainability under threat? The dynamics of environmental change and food production in peri-urban Kano, northern Nigeria. *Land Degradation & Development*, 17(2), 159-171. [10.1002/ldr.722](https://doi.org/10.1002/ldr.722).
- Madanipour, A. (2011). Sustainable development, urban form, and megacity governance and planning in Tehran. In *Megacities* (pp. 67-91). Springer, Tokyo. https://doi.org/10.1007/978-4-431-99267-7_4.ss.
- Madsen, M. F., Kristensen, S. B. P., Fertner, C., Busck, A. G., & Jørgensen, G. (2010). Urbanisation of rural areas: A case study from Jutland, Denmark. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 110(1), 47-63. <https://doi.org/10.1080/00167223.2010.10669496>.
- Mahdaviava, H.A., Razavian, M.T., & Momeni, M. (2009). The role of the political economy in the spatial structure of Tehran and periphery. *Journal of Environmental Studies*, No.-50, 1-14. (In persian). [20.10258620.1388.35.51.4.6](https://doi.org/10.10258620.1388.35.51.4.6).
- Mardali, M., Hosseinpour, R., Amiri, A. (2012). Study of the political economy of urban systems with emphasis on Tehran metropolis in Iran, *Tehran Urban Planning and Research Center, Report No. 135*. (In persian). <https://www.shahrsazionline.com/35517/>.
- Marshall, F., Waldman, L., MacGregor, H., Mehta, L., Randhawa, P., (2009). *On the Edge of Sustainability: Perspectives on Peri-urban Dynamics*. The Institute of Development Studies and Partner Organisations. Report. <https://hdl.handle.net/20.500.12413/2461>.
- Martinuzzi, S., Gould, W. A., & Gonzalez, O. M. R. (2007). Land development, land use, and urban sprawl in Puerto Rico integrating remote sensing and population census data. *Landscape and Urban Planning*, 79(3-4), 288-297. [10.1016/j.landurbplan.2006.02.014](https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2006.02.014).
- McGee, T. G. (1991). The emergence of desakota regions in Asia: Expanding a hypothesis. *The extended metropolis: Settlement transition in Asia*. 10020513300.
- Mirkatooli, J., Ghadami, M., Mahdian Bahmanmiri, M., Mohammadi, S. (2011). Study and survey of trend and physical- space expansion of Babolsar city with using Shannon's Entropy and Holdern models. *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, No. 16, 115-133.- (In persian). <https://elmnet.ir/doc/1551153-44183>.
- Nelson, A. C. (1992). Characterizing exurbia. *Journal of Planning Literature*, 6(4), 350-368. [10.1177/088541229200600402](https://doi.org/10.1177/088541229200600402).
- Nelson, A. C., & Sanchez, T. W. (1999). Debunking the exurban myth: A comparison of suburban households. *Housing Policy Debate*, 10, 689-709. <https://doi.org/10.1177/088541229200600402>.
- Nelson, A. C., & Sanchez, T. W. (2005). The effectiveness of urban containment regimes in reducing exurban sprawl. *disP-The Planning Review*, 41(160), 42-47.
- Nielsen, M. (2011). Inverse governmentality: The paradoxical production of peri-urban planning in Maputo, Mozambique. *Critique of Anthropology*, 31(4), 329-358. <https://doi.org/10.1177/0308275X11420118>.
- Nilsson, K., Pauleit, S., Bell, S., Aalbers, C., & Nielsen, T. A. S. (Eds.). (2013). *Peri-urban futures: Scenarios and models for land-use change in Europe*. Springer Science & Business Media. [10.1007/978-3-642-30529-0](https://doi.org/10.1007/978-3-642-30529-0).
- Pribadi, D. O., & Pauleit, S. (2016). Peri-urban agriculture in Jabodetabek Metropolitan Area and its relationship with the urban socio-economic system. *Land Use Policy*, 55, 265-274. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.04.008>.
- Ragusa, A. T. (2010). Seeking trees or escaping traffic? Socio-cultural factors and 'tree-change' migration in Australia. In *Demographic change in Australia's rural landscapes* (pp. 71-99). Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9654-8_4.

- Raish, C., Yong, W., & Marzluff, J. M. (1997). Contemporary human use of southwestern ponderosa pine forests. United States Department Of Agriculture Forest Service General Technical Report RM, 28-42. <https://www.semanticscholar.org/paper/Yong/efc-0881c7e2bd7e78541a6b41e62da9421f15fd1>.
- Rahmani, M., ShahHosseini, P. (2008). Urban Planning Process of Iran, 5th edition, Samt Publications, Tehran. (In persian). <https://samta.samt.ac.ir/product/13404/>.
- Rakodi, C. (1998). Review of the poverty relevance of the peri-urban interface production system research. Report for the DFID Natural Resources Systems Research Programme, 2. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1466897>.
- Rakodi, C. (2006). The Urban Challenge in Africa in Keinner, M, Koll-Schretzenmayr, M, and W. Schmid (Eds) Managing Urban Futures: Sustainability and Urban Growth in Developing Countries. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315249827-14>.
- Rasker, R., & Hansen, A. (2000). Natural amenities and population growth in the Greater Yellowstone region. Human Ecology Review, 30-40. <https://www.jstor.org/stable/24706946>.
- Rauws, W. S., & de Roo, G. (2011). Exploring transitions in the peri-urban area. Planning Theory & Practice, 12(2), 269-284. <https://doi.org/10.1080/14649357.2011.581025>.
- Ravetz, J., Fertner, C., & Nielsen, T. S. (2013). The dynamics of peri-urbanization. In Peri-urban futures: Scenarios and models for land-use change in Europe (pp. 13-44). Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-30529-0_2.
- Saeednia, A., 1998, The Incompatible Structure of Tehran, Architecture and Urban Planning, No. 36-37, pp. 40-42. (In persian). <https://ah-madsaeednia.blog.ir/1397/01/22/ncstructureoftehran>.
- Sahana, M., Ravetz, J., Patel, P. P., Dadashpoor, H., & Follmann, A. (2023). Where is the peri-urban? A systematic review of peri-urban research and approaches for its identification and demarcation worldwide. Remote Sensing, 15(5), 1316. [10.3390/rs15051316](https://doi.org/10.3390/rs15051316).
- Salehi Amiri, R, Khodaie, Z. (2010). Investigating the Consequences of Informal Settlements: A Case Study of Tehran. Journal of Social Problems of Iran. Volume 1, Issue 3. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/482914/fa>.
- Sarvar, H. (2017). Analysis and ranking of Tehran metropolitan sustainability among global cities. Geography and Development Journal, Vol. 15, No. 47, 51-67. (In persian). [10.22111/GDJ.2017.3183](https://doi.org/10.22111/GDJ.2017.3183).
- Sasanpoor, F. (2010). Fundamentals of sustainability of metropolitan development with an emphasis on Tehran. Tehran Research and Planning Center (TRPC). (In persian). <https://ketab.ir/book/7cf28e59-9dcc-43ca-b3c6-1378d8bb8351>.
- Serra, P., Vera, A., Tulla, A. F., & Salvati, L. (2014). Beyond urban-rural dichotomy: Exploring socioeconomic and land-use processes of change in Spain (1991–2011). Applied Geography, 55, 71-81. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2014.09.005>.
- Shams Pouya, M. (2017). Sustainable Peri-urban Development. PhD Thesis in Urban Geography, Tehran: Shahid Beheshti University. (In persian). <http://library.sbu.ac.ir/DL/Search/>.
- Sheikhi, M. (2006). Management of metropolitan areas: Urban management and automobile settlements in the Tehran metropolitan area. Journal of Urban Management. No. 18, 74-87. (In persian). <http://noo.rs/G11cj>.
- Shi, Y., Sun, X., Zhu, X., Li, Y., & Mei, L. (2012). Characterizing growth types and analyzing growth density distribution in response to urban growth patterns in peri-urban areas of Lianyungang City. Landscape and urban planning, 105(4), 425-433. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2012.01.017>.
- Simon, D., McGregor, D., & Nsiah-Gyabaah, K. (2004). The changing urban-rural interface of African cities: definitional issues and an application to Kumasi, Ghana. Environment and Urbanization, 16(2), 235-248. [10.1177/095624780401600214](https://doi.org/10.1177/095624780401600214).
- Simon, D., McGregor, D., & Thompson, D. (2006). Contemporary perspectives on the peri-urban zones of cities in developing areas. The Peri-urban interface: Approaches to sustainable natural and human resource use (pp. 1-17). Earthscan. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781849775878-9/>.
- Sorensen, A. (2016). Periurbanization as the institutionalization of place: The case of Japan. Cities, 53, 134-140. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.03.009>.
- Spencer, D. (1995). Counterurbanisation: the local dimension. Geoforum, 26(2), 153-173. [https://doi.org/10.1016/0016-7185\(95\)00017-F](https://doi.org/10.1016/0016-7185(95)00017-F).
- Sultana, S., & Weber, J. (2007). Journey-to-work patterns in the age of sprawl: Evidence from two midsize southern metropolitan areas. The Professional Geographer, 59(2), 193-208. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9272.2007.00607.x>.
- Tabibian, M., & Asadie, I. (2008). Investigation and analysis of Sprawl in The spatial development of Metropolitan areas. Journal of Architecture and Urban planning, Vol 2, No 87, 5-23 (In Persian). <https://www.magiran.com/p1161739>.
- Taleshi, M. (2019). Decentralization policy and instability of the settlement system around the Tehran metropolis. Space Economy and Rural Development Journal, 2(28), 157-182. (In persian). <https://www.sid.ir/paper/520167/fa>.
- Tarantash, M. (2017). Urban deterrence policymaking to control unplanned expansion in the metropolitan area of Tehran. PhD thesis in urban planning, Shahid Beheshti University, Faculty of Architecture and Urban Planning. (In persian). <http://library.sbu.ac.ir/DL/Search/>.
- Tavakolinia, J., Sarrafi, M., Kazemian, G., & Shali, M. (2015). The analysis of territorial divisions of services organizations and institutions in the Tehran metropolis. Researches in earth sciences, 6(21), -100-117. (In persian). [20.1001.1.20088299.1394.6.1.7.1](https://doi.org/10.1001/1.20088299.1394.6.1.7.1).
- Taylor, L. E., & Hurley, P. T. (Eds.). (2016). Comparative political ecology of exurbia: Planning, environmental management, and landscape change. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-29462-9>. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00232-3](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00232-3).
- Van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., & De Hollander, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being: Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. Landscape and urban planning, 65(1-2), 5-18. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00232-3](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00232-3).
- Webster, D. (2002). On the edge: Shaping the future of peri-urban East Asia. Stanford: Asia/Pacific Research Center. <https://aparc.fsi.stanford.edu/publications>.
- Webster, D. R., Cai, J., Muller, L., & Luo, B. (2004). Peri-urbanization in Chengdu, Western China: from "third line" to market dynamics. Asia-Pacific Research Center, Stanford University. <https://www.researchgate.net/publication/267939665>.
- Webster, D., & Muller, L. (2002). Challenges of peri-urbanization in the Lower Yangtze Region: The case of the Hangzhou-Ningbo Corridor. Asia/Pacific Research Center. <https://aparc.fsi.stanford.edu/publications>.
- Wiedmann, F., Salama, A. M., & Thierstein, A. (2012). Urban evolution of the city of Doha: An investigation into the impact of economic transformations on urban structures. METU Journal of the Faculty of Architecture, 29 (2), 35-61. <https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2012.2.2>.

- Willis, Anne-Marie. (2005). From peri-urban to unknown territory. 2nd State of the Australian Cities Conference, Griffith University, Brisbane. <https://doi.org/10.2752/144871307X13966292017432>.
- Woods, M. (2009). Rural geography: blurring boundaries and making connections. *Progress in Human geography*, 33(6). 849-858. <https://doi.org/10.1177/0309132508105001>.
- Yasoori, M. , Hataminejad, H. , & Asadzadeh, H. (2014). A study of the causes and how to focus on Tehran in the past three decades. *Human Geography Research*, 2(47) , 315-336. (In persian). [10.22059/JHGR.2015.51255](https://doi.org/10.22059/JHGR.2015.51255).
- Zaheri, M. , Kargar, N. , & Rahimpour, B. (2013). Research on second homes and their role in rural area land-use changes. *Journal of Geography and planning*, 17(43), 123-144. (In persian). <https://elms-net.ir/doc/1307755-33812>.
- Zhao, P. (2012). Urban-rural transition in China's metropolises: new trends in peri-urbanization in Beijing. *International Development Planning Review*, 34(3), 269-294. <https://doi.org/10.3828/idpr.2012.20>.
- Zhao, P. (2013). Too complex to be managed? New trends in peri-urbanization and its planning in Beijing. *Cities*, 30, 68-76. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.12.008>.
- Žlender, V., & Thompson, C. W. (2017). Accessibility and use of peri-urban green space for inner-city dwellers: A comparative study. *Landscapes and Urban Planning*, 165, 193-205. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.06.011>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی